Zaans ERFGOED

Nr. 88 voorjaar 2024 | € 6,75

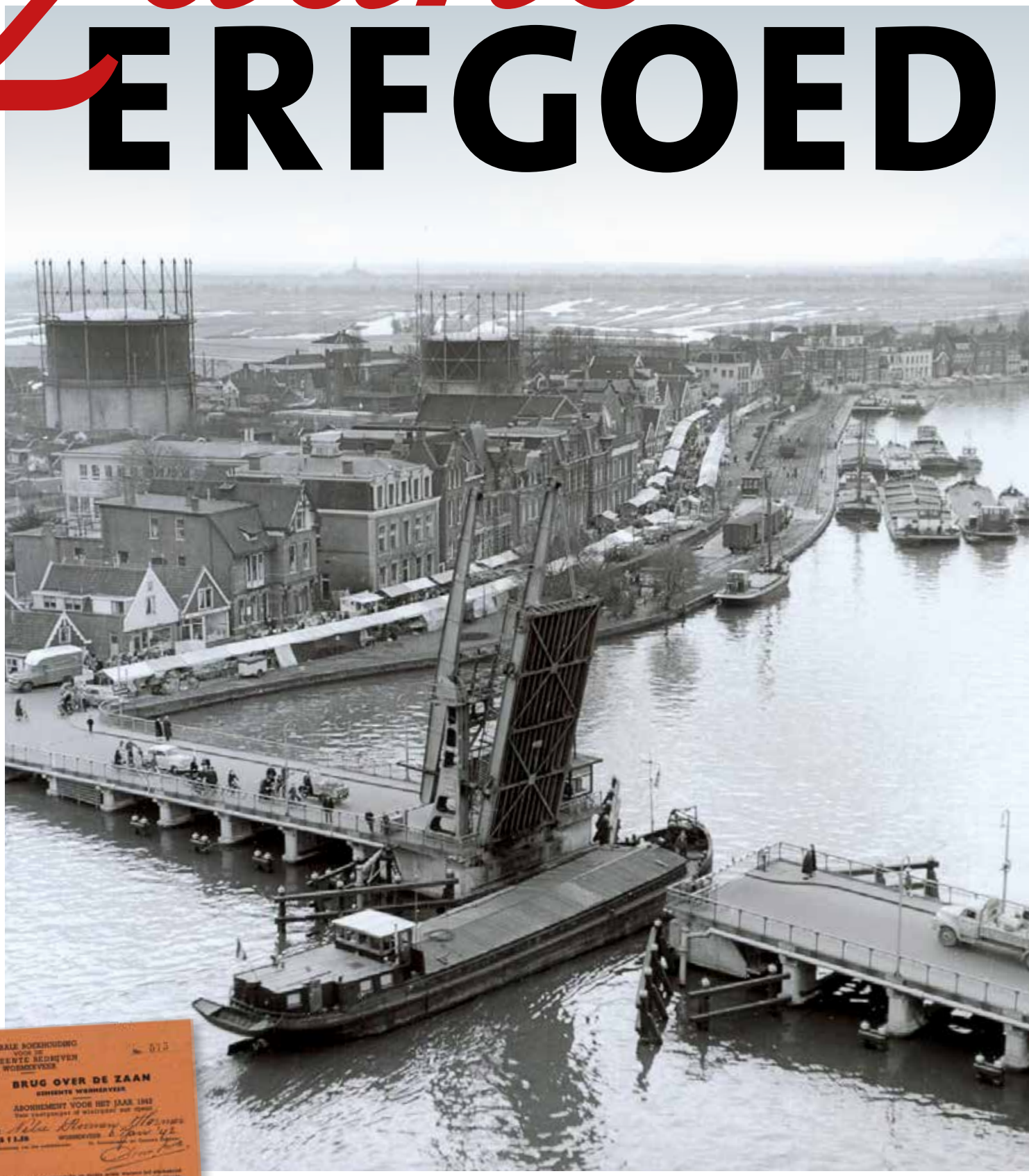

Procuratiehouder P.G. Kuijk kon alles

Zaanbrug nummer vijf!

Archivaris Hoving heeft ‘match’ met de Zaan

Colofon
Zaans Erfgoed is een initiatief van Vereniging Zaans Erfgoed en verschijnt vier keer per jaar.
Uitgever Stichting Uitgeverij Zaans Erfgoed.
Bestuur Leonore Olde-Verburg, Peter Tange, Roel Woudt, Winnie de Wit.
Redactie Lean van 't Hooft, Wim de Jong (fotografie), Giljam Klijn, Jos Lap (eindredactie), Rob Lengers, Leonore Olde-Verburg, Toon Olij, Frits Poiesz (voorzitter), Wietske van Soest (beeldredactie).
Aan dit nummer werkten verder mee Henk Heijnen, Bas Husslage, Jur Kingma, Jaap Klomp, Ton de Lange, Jan van der Male, Bert Niesen, Herman Olde, Peter Roggeveen, Ron Sman.
Vormgeving Rolf Kliffen.
Druk Huig Haverlag Printing.
Redactiesecretariaat Frits Poiesz, redactie@zaanserfgoed.nl
Abonnementen en ledenadministratie ledenadministratie@zaanserfgoed.nl

U kunt zich abonneren op de nieuwsbrief van Vereniging Zaans Erfgoed via de website zaanserfgoed.nl

Zaans Erfgoed belicht alle mogelijke aspecten van erfgoed en geschiedenis, van archeologie tot industrie, van cultuur tot landschap en alles daartussen. Abonneren kan door lid te worden van Vereniging Zaans Erfgoed voor € 22,50 per jaar met een mail naar ledenadministratie@zaanserfgoed.nl of via de knop lid worden op onze website zaanserfgoed.nl

Omslag De Zaanbrug in 1960. Markt op woensdag in Wormerveer. Schepen liggen afgemeerd aan de spoorkade.
GAZ_21_02352, BOB FLEUMER AERIAL PHOTOGRAPHY B.V. WESTZAAN

Het copyright van de artikelen in dit blad berust bij de auteurs. Overname in welke vorm dan ook kan alleen met schriftelijke toestemming van de uitgever. Wij doen ons best de rechten op illustraties te eerbiedigen. Wie desondanks meent rechten te kunnen doen gelden wende zich tot de uitgever.

albert keijzer zaandam

COLUMN

GILJAM KLIJN

Zet huizen Schans maar terug naar hun oude plek

Giljam Klijn.
WIETSKE VAN SOEST

Ik woon ruim veertig jaar in Zaandam. Eens in de zoveel tijd zie ik weer nieuwe toekomstplannen langskomen voor de Zaanse Schans. Plannen die een einde moeten maken aan allerlei hardnekkige problemen, vooral veroorzaakt door tegenstrijdige belangen van verschillende partijen. Is het niet beter de conclusie te trekken dat de Zaanse Schans eigenlijk een mislukt project is?
Begin jaren zestig van de vorige eeuw is de Zaanse Schans gebouwd. Het initiatief ging uit van Zaans Schoon, een voorloper van Vereniging Zaans Erfgoed. Voor dit initiatief waren goede redenen. Door uitbreiding van fabrieken en aanleg van wegen gingen steeds meer authentiek Zaanse panden verloren. Het initiatief had tot doel: behoud van deze gebouwen met monumentale waarde.
Al vrij snel na de start van de Zaanse Schans bleek dat de belangstelling van toeristen voor dit monumentendorp veel groter was dan gedacht.
Er ontstond een dilemma. Is de Zaanse Schans een openluchtmuseum met een hek eromheen en toegangskaartjes of een voor iedereen vrij toegankelijk monumentenreservaat?
Dat dilemma is er na zestig jaar nog steeds. Het aantal bezoekers is gestegen tot boven de twee miljoen per jaar. De leefbaarheids- en de verkeersproblemen worden steeds groter.
Welke Zaankanter gaat voor zijn lol naar de Schans als hij of zij daar tussen de horden toeristen terechtkomt? Ook de passerende fietsers van en naar Wormer komen steeds meer in de knel. En de belangen van ondernemers, Vereniging De Zaansche Molen, andere erfgoedpartijen, de gemeente Zaanstad en de bewoners blijken vaak tegenstrijdig.
Vereniging Zaans Erfgoed constateerde een paar jaar geleden dat op vele punten afbreuk wordt gedaan aan de authentieke architectonische waarde van de gebouwen, terwijl behoud daarvan toch het doel was van de Zaanse Schans. Er zijn te veel reclame-uitingen en sommige panden hebben luiken gekregen.
Ondertussen is het monumentenbeleid van de gemeente Zaanstad de afgelopen zestig jaar behoorlijk veranderd. Behoud van waardevolle panden ter plekke is anno 2024 het uitgangspunt. Zaanstad heeft bij de ontwikkeling van de stad gekozen voor het vooropstellen van kwaliteit en dan met name Zaanse kwaliteit.
Kenmerkend voor de Zaanstreek is de menging van oude en nieuwe panden. De authentieke Zaanse gebouwen maken de Zaanstreek uniek. Bewoners waarderen deze authentieke bouwwerken in hun naaste woonomgeving zeer. Helaas gaan er nog steeds houten panden verloren.
Is het dan niet veel beter om de Zaanse Schans op te heffen? Om de panden terug te plaatsen op de plekken waar ze stonden of op andere plaatsen waar ze van waarde kunnen zijn?
Zo'n stap kan het behoud van de typisch Zaanse architectuur alleen maar ten goede komen. De stad wordt er veel aantrekkelijker door. Bewoners zullen hun stad meer waarderen. Dat zal ook gelden ook voor de toeristen die meer verspreid worden over de gemeente en een meerwaarde zullen hebben voor winkels en horeca in heel Zaanstad. ●

– Giljam Klijn is redacteur van Zaans Erfgoed.

INHOUD

4 **De vijfde versie van de Zaanbrug** is geopend. Jur Kingma beschrijft de geschiedenis van deze belangrijke brug over de Zaan.

8 Jur Kingma verhaalt **hoe de Zaanbrug in WO II bijna was opgeblazen.**

11 Peter Roggeveen vertelt hoe er een **nieuw station voor Zaandam** kwam. Een belangrijk moment in het vijftig jarig bestaan van Zaanstad.

12 **Procuratiehouder P.G. Kuijk** was ook begenadigd filmer, historicus, tekenaar, musicus en nog veel meer. Ron Sman portretteert deze markante Zaankanter.

16 'Ik heb een match met de Zaan', zegt scheidend **gemeente-archivaris Frans Hoving.** Lean van 't Hooft interviewde de bevlogen Zaandijker.

20 **IJsbrand Kuiper**, veelzijdig schildervakmanschap. Wietske van Soest sprak met oud-directeur Cees Kuiper.

24 Jan van der Male ontdekte dat van de meer dan twintig **dienst-woningen voor personeel van de Hembrug** er nog vier over zijn.

27 Lean van 't Hooft herdenkt de onlangs overleden **Jan Lapère**, aimabele duizenpoot bij onder meer Vereniging Zaans Erfgoed.

28 Architecten **Gulden en Geldmaker** bouwden vele woningen in de Zaanstreek. Giljam Klijn inventariseert welke waar stonden en staan.

32 **Slavernij is hoe dan ook een deel van de Zaanse geschiedenis** vindt Henk Heijnen van het Zaans Museum.

34 Jaap Klomp achterhaalt de geschienis van het **Westzaans noodgeld** in de Tweede Wereldoorlog.

36 Bas Husslage heeft de viering van **450 jaar Zaans Ontzet** omarmd.

En verder

38 **NIEUWE BOEKEN**
Met onder meer boeken over cacaobedrijf Stuurman en over scheepsbouw en scheepvaart in de Zaanstreek.

40 **ERFGOEDNIEUWS**
Erfgoedmarkt zoekt helpers, een tentoonstelling over de Zaandamse Gemeenschap.

42 **KRONIEK**
Zaanse feiten en weetjes van november 2023 tot en met januari 2024.

46 Ton de Lange praat met **erfgoedmaker Jippe Kreuning**, molenaar van De Bonte Hen, over het behouden van oude ambachten.

In dit nummer van *Zaans Erfgoed* treft u geen agenda meer aan met erfgoed-gerelateerde evenementen. Een up-to-date overzicht daarvan geven is in een kwartaalblad een enorme opgave. In ons digitale tijdperk is er een beter alternatief: de website Agenda Zaanstreek (agenda-zaanstreek.nl) met onder 'Categorieën' het kopje 'Erfgoed'. Deze agenda wordt gemaakt door Hessel Kraaij. Hessel was tot het winternummer van *Zaans Erfgoed* ook de auteur van de agenda in ons blad. De redactie dankt Hessel voor het jarenlang verzorgen van de rubriek.De agenda maakt plaats door een vraaggesprek van Ton de Lange met 'erfgoedmakers'. Zaankanters die erfgoed maken en in stand houden.

TEKST JUR KINGMA

Brug over de Zaan verbond oosten en westen provincie

Vijfde versie oeververbinding Wormer-Wormerveer

De nieuwe Zaanbrug, die zaterdag 13 april feestelijk wordt geopend, is eigenlijk de vijfde brug op die plaats. Steeds werden onderdelen van de vorige brug in de nieuwe opgenomen. Dat is nu niet meer het geval.

Net als de nieuwe brug had de eerste Zaanbrug een bewogen voorgeschiedenis. Het vakblad *De Ingenieur* schreef dat door de eerste Zaanbrug Oost- en West-Noord-Holland met elkaar werden verbonden.[1] De feestelijke opening op 30 november 1889 door de minister van Waterstaat en de commissaris van de Koning werd in de landelijke kranten verslagen.[2] De gemeente Wormer ontbrak in het verslag.

Controversiële oeververbinding

Door ontginningen van de veengebieden, bodemdaling en stormvloeden was vanaf de middeleeuwen het Noorderkwartier – Holland boven het IJ – veranderd in een eilandenrijk. Die eilanden waren soms verbonden door een dam zoals de Hogedam in Zaandam en de Nieuwendam bij Krommeniedijk. Dammen werden ook onderdelen van wegen.
Na het verwijderen van de Knollendam was Noord-Holland ten noorden van Oost- en Westzaandam in tweeën gedeeld door water. Het graven van het Groot Noordhollandsch Kanaal vergrootte de scheiding. De Zaanstreek bestond uit een aantal eilanden zoals de banne van Westzaan, de banne van Oostzaan en de banne van Wormer, Jisp en Nek. In dit eilandenrijk speelde waterverkeer een belangrijke rol. In het verlengde van de schaarse landwegen waren er veren. Feodale heren verleenden het privilege om een veer te exploiteren. Later gingen de rechten en plichten over naar nieuwe bestuurlijke instellingen zoals gemeenten.
Een nieuwe brug maakte inbreuk op dergelijke privileges. Dat was ook met de eerste Zaanbrug het geval. Zo had Wormer het Noorder- en het Zuiderveer voor de verbinding met Wormerveer.[3]
Tussen de Middentil in Wormer en Purmerend voer destijds één keer per week een veerschuit. Eén keer per week vertrok een veerschuit van het Zuiderveer naar Amsterdam. Over de Zaan en de Nauernasche vaart waren zeventien overzetveren. Dus het plan voor een brug over de Zaan viel in Wormer niet in goede aarde.[4]

Brug van de stoomfabrieken

Op 5 oktober 1888 werd in de gemeenteraad van Wormerveer een rekest behandeld van C. Laan, firmant van Wessanen & Laan, namens de ‘commissie tot het daarstellen van een rijbrug over de Zaan’.[5] Tweehonderd ingezetenen van Wormerveer hadden ƒ 21.500 bijeengebracht als startkapitaal voor een brug. Er waren al een plan en een bestek gemaakt. Jisp en Purmerend hadden subsidie toegezegd.
De commissie wilde dat de gemeente de brug zou bouwen en exploiteren. De gemeenteraad keurde een voorstel hierover goed. Al op 28 november werd architect A.D.H. Rups uit Edam opgedragen om de brug te ontwerpen en alles gereed te maken voor de aanbesteding.[6]
Het idee voor een brug had te maken met de ontwikkeling van de Wormerse Veerdijk als een industriegebied van Wormerveerse kooplieden.
De droogmakerij van de meren Beemster, Schermer, Purmer, Starnmeer, Wijde Wormer en Engewormer had grote gevolgen voor beide dorpen. Wormer verloor zijn maritieme functie en werd een dorp waar de veeteelt belangrijk werd. Wormerveer groeide uit van een gehucht tot een dorp van schippers en kaashandelaren. De kooplieden stortten zich ook op de olieslagerij. Zij verwierven oliemolens, die vanaf het midden van de zeventiende eeuw aan de nieuwe dijk om de banne van Wormer, Jisp en Nek werden gebouwd.
Vanaf het midden van de negentiende eeuw werden deze windmolens vervangen door stoomfabrieken zoals stoomolieslagerij De Liefde in 1851, stoomrijstpellerij De Unie in 1872 en Hollandia in 1880.

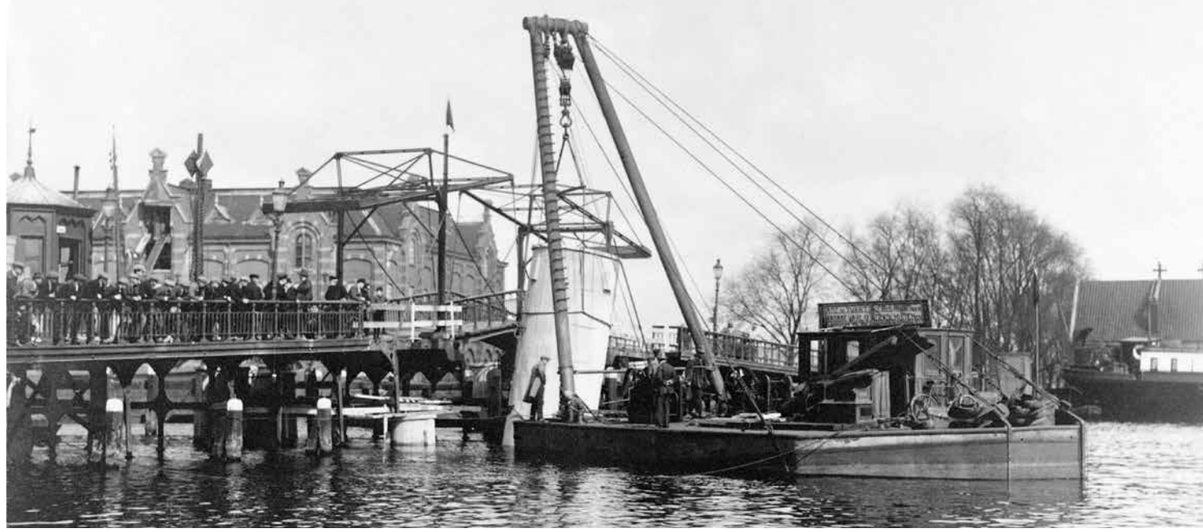

Het dorpscentrum van Wormer lag in het oosten van de banne. Tussen de nieuwe stoomfabrieken en de Wormerveerse koopmanswoningen lag slechts de Zaan.
De arbeiders woonden grotendeels in Wormerveer.
Op 16 juli 1880 brandde stoomrijstpellerij De Unie tot de grond toe af. De dramatische gebeurtenis was de aanleiding voor de gemeente Wormerveer, op instigatie van de heren Laan, te proberen dit stuk van de gemeente Wormer te annexeren.[7] Dat lukte niet. Daarop kwamen de Wormerveerse ondernemers met een plan voor een brug.

IJzeren brug

In de loop van de negentiende eeuw kwam ijzer als constructiemateriaal beschikbaar. Voor het rijverkeer kwam een nieuw type brug, dat een grotere overspanning mogelijk maakte: de basculebrug. Die bestaat uit een brugklep of val en een staart, die draaien om een horizontale as.
De dubbele basculebrug – waarbij twee brugkleppen onder een hoek tegen elkaar komen te rusten – maakte grote overspanningen mogelijk. De eerste dubbele basculebrug over de Zaan was de Hoopbrug in Zaandam in 1882.[8]
De bouw van de Wormerveerse Zaanbrug werd voor ƒ 32.176 gegund aan B. Vermolen te Weesp. De brug werd gefundeerd op twaalf meter lange eikenhouten heipalen. Hij had een lengte van 99 meter en een breedte van 3,8 meter. De breedte van de basculebrug was 2,90 meter. Het middendeel was 10,50 meter lang.

10 mei 1926. Plaatsen van een buis voor een van de acht betonnen pijlers van de tweede Zaanbrug. GAZ 81_00162

De Zaanbrug in 1920 met (v.l.n.r.) brugwachters: Jantjes, Bloedjes en Bruin. GAZ 21_02346

De bouw was klaar op 30 november 1889.[8] Op die dag was de feestelijke opening waarbij een extra trein de minister, de commissaris van de Koning en andere hoogwaardigheidsbekleders bracht. Na toespraken in de raadszaal van Wormerveer volgde een dronk met erewijn. De vele gasten kregen een boottocht over de Zaan aangeboden. ’s Avonds was het feest in alle cafés en er was vuurwerk op de brug.

Vernieuwen

Na een kwarteeuw was duidelijk dat de brug niet langer voldeed. Door de Eerste Wereldoorlog en economische problemen van Wormerveer lukte het pas in 1924 om de

De eerste Zaanbrug van 1889.
GAZ 21_26783, C. KOENE EZN.

Tolheffing door brugwachter Bruin, 12 februari 1941.
GAZ 21_02349

Het laatste weekabonnement bruggeld. Drie dagen later verviel de tolheffing.
WATERLANDS ARCHIEF

Bruggeld 2 cent (31 december 1929). NATIONAAL ARCHIEF/ COLLECTIE SPAARNESTAD/HET LEVEN/ FOTOGRAAF ONBEKEND

De eerste Zaanbrug was aangelegd vanwege de belangen van de Wormerveerse ondernemers. Spoedig was hij onmisbaar voor de inwoners van Wormer. De tol werd in toenemende mate een steen des aanstoots. Vanaf 1928 was er in Nederland een strijd tegen de tollen.
In 1936 werd in Wormer anti-tolcomité opgericht. In een rekest vroeg men de gemeenteraad om vermindering van de tol.[9] Dat had geen resultaat. De voorzitter van het anti-tolcomité was Jan Allan, de jonge directeur van de papierfabriek in Wormer. De Provinciale Staten gingen zich er mee bemoeien en de tolbrug kreeg landelijke media-aandacht. In de oorlog lukte het alle partijen om eruit te komen en op 24 december 1942 werd de tol afgeschaft.

Van tweede naar vijfde brug

Ook de tweede Zaanbrug werd vervangen. Op 24 februari 1966 werd de derde brug geopend. Het val van de ophaalbrug draaide nu vanaf de kant van Wormer en aan de Wormerveerse zijde was een nieuw bedieningshuis geplaatst.
In 1978 kreeg de brug – na een ernstig ongeluk – aan beide kanten een gescheiden fietspad. Het fietspad aan de westkant werd buiten de brug om aan het brugdek en de hellingen vastgemaakt. Een ingrijpende operatie omdat de balans opnieuw gesteld moest worden. In 1993 werd het brugwachtershuis verplaatst naar de oostzijde. Het nieuwe bedieningshuis werd buiten gebruik gesteld toen men de bruggen over de Zaan vanuit één punt ging bedienen.
In 1997 werd in het rapport *Vaart in de Zaan! Plan voor aanpak van vaarweg de Zaan* de Zaanbrug als een van de knelpunten genoemd. In de Kadernota 2005 *Operatie: naar een realiserende gemeente Zaanstad* van 25 mei 2004 van de gemeente Zaanstad werd geschreven: 'Het voornemen is om in 2010, wanneer de Zaanbrug volledig is afgeschreven, de brug niet te herbouwen maar op te heffen of te vervangen door een fietsbrug over de Zaan. De brug is voor gemeente Zaanstad geen essentiële verkeersader.' Ook Wormer voelde in 2008 niet voor vernieuwing van de brug. De discussie zou nog vele jaren doorgaan.
In 2011 kwam er onder leiding van de provincie en met medewerking van Zaanstad en Wormerland een rapport over de noodzaak van een nieuwe Zaanbrug. Er werd nog lang gesoebat over de precieze locatie. Inmiddels waren de Julianabrug en de Prins Bernhardbrug vervangen.
In 2015 werd een rapport met vijf ontwerpvarianten uitgebracht. De brug werd ontworpen door Joris Smits, lector bruggenbouw aan de TU Delft. Hij is zowel ingenieur als architect. Tussen het eerste ontwerp en de opening zit tien jaar. Smits heeft ook de nieuwe Julianabrug en Prins Bernhardbrug ontworpen.
De nieuwe brug, die op 15 januari van dit jaar in gebruik genomen werd, is gebouwd door de Reimert Groep uit Almere. HSM Structures uit Schiedam maakte de beweegbare stalen brugdelen en Gebr. Beentjes GWW uit Uitgeest zorgde voor de betontechniek.
De oude Zaanbrug was op 22 juni 2022 voor het laatst in gebruik. Tegenover Zaanweg 16 werd de dag erop een tijdelijke brug in gebruik genomen.
De bouw van de tweede Zaanbrug ging gepaard met een verbreding van de Zaanweg en de aanleg van een spoorwegemplacement aan de Zaan. En ook nu vindt tussen de Zaanbrug en de Stationsstraat een ingrijpende reconstructie plaats van de Zaanweg en de Zaanoever.
De Zaanbrug is altijd een brug geweest die tegenstellingen opriep. De voorbereiding en bouw van de eerste brug kostte een jaar, van de tweede brug elf jaar en van de huidige brug tien jaar. ●

– Jur Kingma is amateurhistoricus en schrijver.

Inhangen van de klep van de derde Zaanbrug, 11 september 1965. HISTORISCHE VERENIGING WORMERVEER F102066, FOTOGRAAF ONBEKEND

Boven: De Zaanbrug met extra fietspad, 6 januari 2015.
GAZ 20_01416

De nieuwe Zaanbrug op 13 februari 2024.
WIETSKE VAN SOEST

Bouwhistorie Zaanbrug
- **30 november 1889** | Feestelijke opening Zaanbrug I. Smalle (voetgangers)brug met dubbele handbediende klep en brugwachtershuisje aan westkant.
- **26 november 1926** | Ingebruikname verbrede gietijzeren Zaanbrug II met elektrische klepbediening. Nu ook voor autoverkeer.
- **24 februari 1966** | Ingebruikname Zaanbrug III met breder wegdek en nieuw brugwachtershuisje aan westkant.
- **1978** | Brugdek en hellingbaan aan westkant uitgebreid met een fietspad (Zaanbrug IV).
- **13 april 2024** | Feestelijke opening nieuwe Zaanbrug V.

NOTEN
1 *De Ingenieur,* jrg. 4, no. 49, 1889.
2 *Algemeen Handelsblad,* 3 december 1889.
3 Bruijn, Piet, 'De overzetveren van Wormerveer en West-Knollendam' in: *Wormerveer Weleer* vol. 1, no. 2 (Wormerveer, 2003).
4 *Schuitemaker Purmerender Courant,* 7 november 1888, 2.
5 Gemeentearchief Zaanstad, 01-0051 oud-archief Wormerveer, notulen gemeenteraad, 1888.
6 *Schuitemaker,* 2 september 1888, 2.
7 Kingma, Cees, 'Brandwezen in Wormer' in: *Jaarboek 2016,* Historisch Genootschap Wormer (Wormer, 2016) 8-31.
8 Gemeentearchief Zaanstad, Verslag van de toestand in de gemeente Wormerveer, 1888.
9 Klopper Jbz., J., *Langs bruggen (en monumenten) in de banne Wormer, Jisp en Nek.* (Jisp, 1993) 88-90.

BRONNEN
- Dossier Zaanbrug, zaans-industrieel-erfgoed.nl.
- Kingma, Jur, 'De Zaanbrug, een Wormerveerse tolbrug' in: *Jaarboek 2010,* Historisch Genootschap Wormer (Wormer, 2010).

TEKST JUR KINGMA

Verzet maakte brug onklaar

Duitse konvooicommandant dreigde met opblazen

Bijna had de commandant van een konvooi Duitse oorlogsschepen de Zaanbrug tussen Wormer en Wormerveer opgeblazen. Hij was woest omdat het verzet ervoor gezorgd had dat de brug niet meer openging en hem de doortocht naar Den Helder belemmerde. Hoe kwamen torpedoboten, die op zee werden ingezet, op de Zaan terecht?

Naarmate de Duitsers aan de verschillende fronten steeds verder werden teruggedrongen, werd de bezetting grimmiger. Het verzet ging zich beter organiseren. Op Dolle Dinsdag, 5 september 1944, had het verzet in Purmerend keien in de sluis gegooid, die daar door de Duitsers waren neergelegd voor het geval er een geallieerde invasie kwam. De sluis werd zo geblokkeerd voor zes Duitse manine-vaartuigen – drie marinekotters en drie Schnellboote (torpedoboten) – dat ze niet meer door het Noordhollandsch Kanaal konden. De boten moesten nu via de Zaan naar het noorden om te kunnen ontsnappen naar Duitsland.[1]
De Schnellboote konden zeer snel varen, wat ook hun bescherming was. Ze vormden een geducht wapen, dat vooral in het Engelse Kanaal en op het zuidelijke deel van de Noordzee werd ingezet om konvooien aan te vallen die langs de kusten voeren. En voor speciale operaties, zoals het aan land zetten van geheim agenten.[2]
Na de invasie in Normandië raakten de Duitsers geleidelijk hun steunpunten aan de Kanaalkust kwijt. Op 4 en 5 september 1944 ontruimde de Kriegsmarine de Franse havenplaats Boulogne-sur-Mer. Een deel van de Schnellboote ging vandaar door Nederlandse binnenwateren naar Duitsland. Op de tocht naar huis waren ze veiliger op de binnenwateren dan op zee. Dit zal ook op 6 september 1944 tot de tocht naar het noorden over de Zaan hebben geleid.
Het Zaans verzet was gewaarschuwd dat er een konvooi met drie bewapende Duitse marinekotters en drie Schnellboote (de S-174, S-176 en S-177) aan kwam. Witte Ko (Jan Brasser), de gewestelijke commandant van het verzet, gaf opdracht het bewegingsmechanisme van de Zaanbrug onklaar te maken. Drie leden van het verzet, Jan Kuijper (Wormer), Jan Koomen (Wormer) en Anton van Houten (schuilnaam voor Mijndert 'Miek' van der Horst, Assendelft), vernielden in de nacht van 5 op 6 september 1944 de schakelaars van de elektromotoren van de Zaanbrug. Ook handbediening werd onmogelijk gemaakt en de mannen legden een staaf dynamiet tussen de kamwielen. De brug was een klein beetje opengezet, zodat ook het landverkeer geen gebruik van de brug kon maken.
Toen de brug bij aankomst niet openging, meerde het Duitse konvooi aan bij de loswal van de Koninklijke Pellerij Mercurius v/h Gebr. Laan (nu Lassie Nederland B.V.) aan de Veerdijk in Wormer. Jagers van de RAF, via de radio gealarmeerd door het verzet, probeerden de schepen aan te vallen. Dat lukte niet. Ze werden verjaagd door het luchtdoelgeschut van de Duitse marinekotters.
De Duitse commandant wilde de Zaanbrug opblazen, maar begreep al snel dat hij daar niets mee opschoot. Hij besloot om honderd inwoners van Wormerveer en Wormer in gijzeling te nemen. Als de brug niet voor vijf uur 's middags open was, zouden de executies beginnen, dreigde hij.
De firma Klinkenberg kreeg opdracht van de Duitsers om de brug te herstellen. In overleg met het verzet zou de klus geklaard worden. Jan Kuijper repareerde, verkleed als monteur van Klinkenberg, en met hulp van een monteur van AEG, onder het toeziend oog van de Duitsers, de brug.
Om half vijf was de klus geklaard.[3] Op de Zaanweg in Wormerveer ter hoogte van boekhandel Gorter hadden de Duitsers al tientallen mensen gegijzeld. Het konvooi kon voor vijf uur door de brug en meerde voor de nacht af bij Gerkens Olieraffinaderij in Wormer. De Duitse marinekotters keerden terug naar Amsterdam. ●

– Jur Kingma is amateurhistoricus en schrijver.

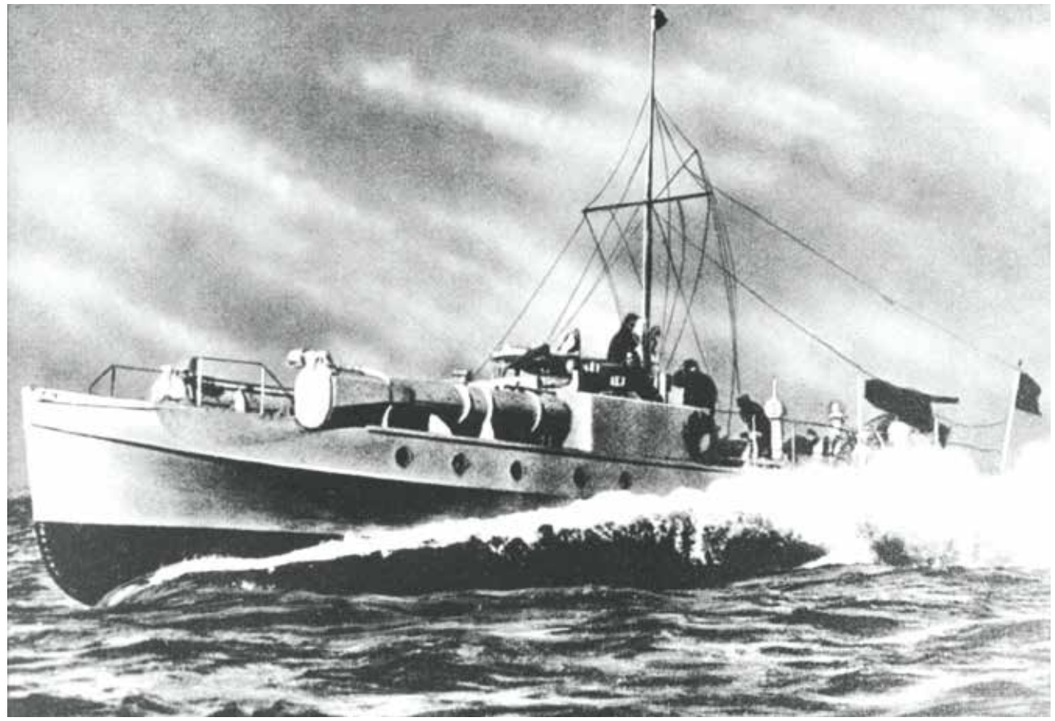

Duitse Schnellboot op patrouille op de Noordzee, 1940-'44.
BEELDBANK WO2/NIOD

Vervalst persoonsbewijs van Anton van Houten, schuilnaam voor Mijndert 'Miek' van der Horst. GAZ 27_00461

Verzetsman Jan Kuijper was badmeester van zwembad Het Zwet in Wormer.
WATERLANDS ARCHIEF

Nieuwe naam?

Voor de opening van de Prins Clausbrug was er veel discussie over de naam van de nieuwe brug. Er werd gedacht aan Hannie Schaftbrug, vernoemd naar de Haarlemse verzetstrijdster die samen met Jan Bonekamp een aanslag had gepleegd op de collaborerende Zaandamse politiechef Willem Ragut. Maar ook de namen van Amerikaanse piloten die in de Tweede Wereldoorlog in de buurt van de brug waren gecrasht, werden genoemd. Het werd toch een lid van het Koninklijk Huis.[4]
De Zaanbrug tussen Wormer en Wormerveer heeft nooit een echte naam gehad. Misschien is het een idee om deze brug in de toekomst 'De brug van het Zaans verzet' te noemen. Dan worden daarmee al die Zaanse verzetsstrijders als Jan Kuijper, Hannie Schaft, Walraven van Hall, Remmert Aten, Jan Brasser, Andreas Ausems, Piet Bosboom, Jaap Buijs, Jan Eikema, George Jambroes, Hein op ten Velde en nog vele anderen herdacht.[5]

NOTEN

1 http://www.eerebegraafplaats.nl/JanKuijpergeheel.html#5
2 Cooper, Bryan, *The Battle of the Torpedoboats* (New York 1970) 11-32.
3 Voor dit onderdeel is mede gebruik gemaakt van het document: *Het door het verzet onklaar maken van de Zaanbrug, 6 september 1944. De gevolgen hiervan en dreiging van represailles door de bezetter.* Opgemaakt door de heer A. Kemp te Wormer ten behoeve van het Historisch Genootschap Wormer.
4 Roggeveen, Peter, *Tussen kant en wal. Bruggen en veren over de Zaan, toen en nu.* (Wormer, 2006) 15.
5 Schaap, Erik, *Vrijgevochten. Zaans verzet in nationaal perspectief* (Wormer, 2008).

BRONNEN

- Het verhaal is deels gebaseerd op het hoofdstuk 'Oorlogsjaren', geschreven door Jan Aafjes, Jur Kingma en Albert Boes in: *Zaankanters en het water* (Wormer 2007) 181-182.
- Werkgroep Kriegsmarine voor de nummers van de drie Schnellboote.

B.C.NIEUWENHUIJS
RESTAURATIEBEDRIJF
WOONHUIZEN | MOLENS | PAKHUIZEN SPECIALIST IN 17e EN 18e EEUWSE ZAANSE HOUTBOUW

HERBOUW PAKHUIS WORMERVEER

HERBOUW PAKHUIS WORMERVEER

RESTAURATIE WOONHUIS ZAANDAM

tel 06 10 949 717 bcnieuwenhuijs@yahoo.com www.bartnieuwenhuis.nl

HuigHaverlag.nl
De techniek van de toekomst, dankzij de ambitie van nu
Zaans vakmanschap sinds 1902 HuigHaverlag is een vooruitstrevende drukkerij, altijd al geweest. Neem onze ambitieuze ICT-afdeling. Hier vind je professionals die weten dat publishing meer is dan inkt op papier. Resultaat: innovaties op maat – oplossingen die het proces beter, sneller en goedkoper maken. De basis onder al onze activiteiten is onze Zaanse herkomst. Niet ingewikkeld doen, maar aan de slag gaan en altijd vooruit willen, dat kenmerkt onze aanpak. Meer weten over ons vakmanschap of onze ambities? Kijk op HuigHaverlag.nl of maak een afspraak, via (075) 612 73 73.
HUIGHAVERLAG PRINTING

Timmerfabriek Visser
TRAPPEN, DEUREN, RAMEN EN KOZIJNEN, LIJSTWERK, HOUTCONSTRUCTIES, BETIMMERINGEN EN RESTAURATIEWERK
Noorder IJ- en Zeeweg 8, 1505 HG Zaandam
T 075-6177984, F 075-6162819
info@timmerfabriekvisser.nl
www.timmerfabriekvisser.nl
Visser Hraam

50 JAAR ZAANSTAD

TEKST PETER ROGGEVEEN

Koningin Beatrix heeft op het plein voor de Bullekerk in Zaandam veel plezier bij de openingsfestiviteiten rond de Hemtunnel en het station Zaandam. GAZ 89_02553, WIM KRIJT

Een tunnel en een nieuw station

Op donderdag 19 mei 1983 vond in Zaandam een heuglijke gebeurtenis plaats. Koningin Beatrix opende met feestelijk vertoon de Hemspoortunnel en het nieuwe station Zaandam. De verwachtingen over de nieuwe aanwinsten waren hooggespannen: verbetering voor de reizigers met het openbaar vervoer, nieuwe kansen voor het bedrijfsleven, verlevendiging van het winkelcentrum van Zaandam en wellicht op den duur eindelijk een behoorlijke hotelaccommodatie in Zaandam.
In mei 1975 ging het tunnelproject van start. De door de directie Sluizen en Stuwen van Rijkswaterstaat ontworpen tunnel ging gepaard met een opmerkelijk wereldrecord. Drie van de zeven elementen die samen de Hemtunnel vormen, hebben elk een lengte van 134 meter. De andere vier delen zijn twee keer zo lang. Een dergelijk kunststuk, tunneldelen van 268 meter, was nog nooit elders vertoond. De gehele lengte van de tunnel bedraagt 1474 meter. Inclusief de op- en afrit beslaat de tunnel 2.257 meter. Zaandam kreeg met het nieuwe station eigenlijk meer dan het verdiende. Ontwerper ir. Pieter Kilsdonk van het architectenbureau van de NS liet doorschemeren dat in Zaandam een wat overdadig station was gebouwd.
Een station waarop de stad, gezien het reizigersaanbod, feitelijk geen aanspraak kon maken.
Die luxe had Zaandam vooral te danken aan het feit dat er in het verleden vaak gesproken was over de bouw van een nieuw station, maar dat de NS de plannen steeds weer had uitgesteld of vooruitgeschoven.
Het vriendelijke gebaar van de NS met het nieuwe station was dus min of meer een goedmakertje voor de ergernis uit het verleden. De bouwkosten van het nieuwe station Zaandam bedroegen 18 miljoen gulden.
Het nieuwe station ligt driehonderd meter zuidelijker dan het oude. Dat was de uitdrukkelijke wens van de gemeente Zaanstad die de gelegenheid aangreep om de drukste winkelstraat van Zaandam, de Gedempte Gracht, via het station te verbinden met het nieuwe stadsdeel Houtveld. ●

TEKST RON SMAN

P.G. Kuijk, een veelzijdig Zaans pionier

Procuratiehouder was ook historicus, filmer en musicus

Op 15 februari 1944 was het op de Stationsstraat in Zaandam rond twee uur in de middag drukker dan normaal. Pieter Gerardus Kuijk, procuratiehouder van Zwaardemaker's Handel en Industrie N.V., hield na een dienstverband van 45 jaar, thuis op de Stationsstraat 69H zijn afscheidsreceptie.

Zaandam, 15 februari 1944. Afscheidsreceptie P.G. Kuijk (rechts) na zijn 45-jarig dienstverband bij Zwaardemaker.
AFSCHEIDSBOEK P.G. KUIJK

'Gezien de tijdsomstandigheden worden geen feestelijkheden georganiseerd' werd vlak voor deze gebeurtenis op droge wijze in een uitvoerig artikel over P.G. Kuijk vermeld. De heer Kuijk meende echter dat zijn afscheid niet ongemerkt voorbij zou moeten gaan.
Vele relaties uit de zakenwereld moeten in die oorlogswinter over de drempel van zijn huis zijn gestapt. Maar niet alleen zakelijke relaties lieten zich zien. Ook veel andere vrienden en kennissen, afkomstig uit de Zaanse wereld van heemkunde, onderwijs en muziek, kwamen langs.
Wellicht denkt u: er zullen toch vele procuratiehouders van Zaanse bedrijven geweest zijn die een keer afscheid hebben genomen. Waarom verdient juist deze pensioengerechtigde, nu bijna tachtig jaar na zijn afscheid, nog aandacht? Een kort antwoord volstaat: P.G. Kuijk heeft vanaf de jaren twintig tot zijn overlijden in 1963 een bijzondere rol gespeeld binnen de Zaanstreek, onder meer ook als pionier op het terrein van de Zaanse industriegeschiedenis.
Dat de Zaandammer een buitengewone plaats in de Zaanse gemeenschap innam, bleek ook wel uit het receptieboek dat hem kort na zijn afscheid werd aangeboden. Dit boek bevatte vele prachtige, kleine, getekende plaatjes, ontleend aan zijn actieve leven. De tekeningen waren vervaardigd door de bekende Zaanse graficus Jan Rot. Daarnaast bevatte het boek de handtekeningen van zo'n 180 overwegend Zaanse bezoekers van zijn receptie. Het omvatte vele bekende namen uit die tijd, van Zaanse fabrikanten tot bekende personen uit de Zaanse culturele wereld.

Zakenman en schrijver

Om zijn bijzondere rol te verklaren is het noodzakelijk zicht op de drijfveren van P.G. Kuijk te krijgen. Hij werd op 16 februari 1879 in Zaandam geboren als zoon van bierhandelaar Gerard Lucasz. Kuijk en Jeltje Roos. De procuratiehouder is een goed voorbeeld van een 'selfmade man', zo zal blijken. Zijn talent voor het schrijven werd al op jonge leeftijd gevormd. Op 14-jarige leeftijd ging hij van school en werd bediende bij De Zaanlandsche Courant van de firma A. Stuurman, waar hij drie jaar is gebleven.
Boek- en kunsthandel Allert de Lange in Amsterdam was zijn volgende werkgever, maar de vooruitzichten van de boekenbranche waren aan het eind van de negentiende eeuw minder aantrekkelijk voor een onbemiddeld jong mens. Hij maakte een draai in zijn loopbaan door als (bijna) twintigjarige op 15 februari 1899 in dienst te treden van de Zaandamse firma J. Zwaardemaker Hzn.
Kuijk besefte daar al snel dat het weinige onderwijs dat hij in zijn jeugd had genoten, onvoldoende was om verder te komen. Een studie moderne talen zorgde ervoor dat hij bij zijn nieuwe werkgever op pad werd gestuurd om Zwaardemaker in Europa te vertegenwoordigen. Hij werd na enige tijd, als topverkoper annex vertrouwensman van de directie/eigenaren, tot procuratiehouder benoemd.

Gortpellerij

Zwaardemaker dreef op het moment van indiensttreding een gortpellerij met vier windmolens in het Oostzijderveld. Een brand in één van de molens, De Rozenboom, op 26 september 1899 was mede aanleiding voor de bouw van een stoomgortpellerij op de plek van het huidige complex aan de Oostzijde te Zaandam. P.G. Kuijk zag het bedrijf groeien: van een onderneming met uitsluitend windmolens tot een omvangrijk gemechaniseerd industrieel bedrijf.
De vroegere liefde voor het vak van schrijver-journalist kreeg gestalte in zijn langdurige betrokkenheid bij het *Nederlandsch Weekblad voor kruidenierswaren, Conserven en Comestibles*. De rubriek 'Van de graanbeurs' werd door de toegankelijke stijl intensief door kruideniers en grossiers gelezen. Daarnaast schreef hij vele economische artikelen, waarin vaak ook de economische geschiedenis van Nederland werd betrokken. Het boek *Voedings- en genotsmiddelen en der surrogaten* schreef Kuijk in de oorlog (1942) samen met K. Schots.

P.G. Kuijk als schrijver-journalist getekend door graficus Jan Rot.
AFSCHEIDSBOEK P.G. KUIJK

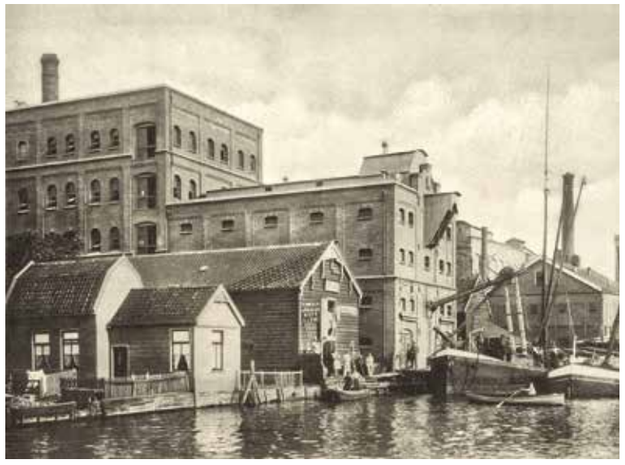

Gortpellerij J. Zwaardemaker Hzn., Zaandam in 1930.
GAZ 22_06803

Maatschappelijke betrokkenheid

Buiten zijn drukke baan vervulde Kuijk vele maatschappelijke functies. Hij werd onder meer secretaris van de Commissie van Toezicht op het Middelbaar Onderwijs en van het Curatorium van het Hoger Onderwijs, als ook voorzitter van de Commissie tot Wering van Schoolverzuim. Binnen de Zaanstreek vervulde hij onder meer de functie van secretaris van de Afdeling Zaanstreek van de Maatschappij tot bevordering van Toonkunst en van correspondent van de Zaanlandsche Oudheidkundige Vereeniging Jacob Honig Jansz. Jr. te Zaandijk.

***De Zaanstreek, uit haar verleden en heden over de economische geschiedenis van de Zaanstreek.* Illustratie omslag Jan Rot.**
ARCHIEF RON SMAN

Kuijk heeft in de jaren twintig van de vorige eeuw als schrijver een belangrijke bijdrage geleverd op het terrein van de economische geschiedenis van de Zaanstreek. In 1923 verscheen van zijn hand het boekwerk *De Zaanstreek, uit haar verleden en heden*. Dit is uitgegeven met medewerking van zowel de Zaanse Kamer van Koophandel en de Maatschappij van Nijverheid en Handel, departement Zaanstreek. De omslag was door de bekende Zaanse graficus Jan Rot ontworpen.

Pieter Gerardus Kuijk stamt af van de Fries-Doopsgezinde familie Kuijk, een echte molenfamilie. De familienaam is afkomstig van molen De Hoop, die tot 1898 aan de Wormerringdijk te Wormer stond en destijds ook onder de naam Het Kuijke bekend stond. Stamvader en baas van Het Kuijke, Gerrit Jansz. Engel, werd daarom Kuijk genoemd. Voorouders van P.G. waren gaande houders van molen De Mol in Wormer. Een belangrijke achttiende-eeuwse nazaat uit de familie van De Mol was Willem Klaasz. Kuijk, (wat men nu noemt) de CEO van het Wormerveerse papierconcern Blaauw & Briel, met zijn vele papiermolens en qua omvang vergelijkbaar met het Zaandijkse papierconcern van Honig-Breet.
Willem Kuijk was ook administrateur van Het Blaauwe Hof aan het Hennepad in Wormerveer, een sociaal woningbouwproject uit de achttiende eeuw en diaken van de Fries-Doopsgezinde Gemeente te Wormerveer. Willem was een belezen man, blijkend uit zijn voor die tijd grote bibliotheek.

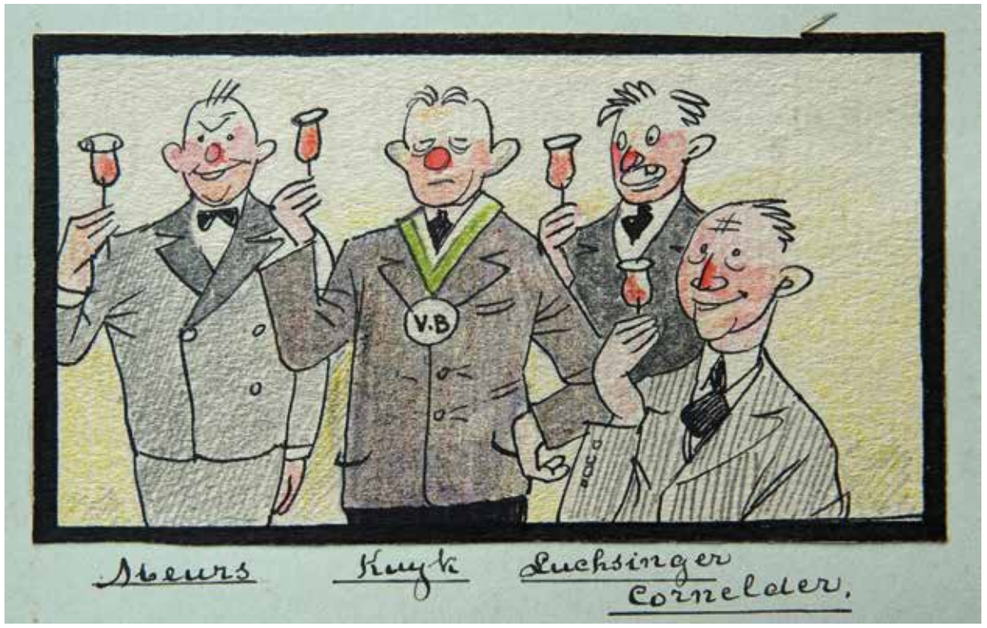

Het is Cees Kingma die op de website van de Vereniging Zaans Erfgoed ‘Monumentaal aan de Zaan’, uitvoerig de inhoud van dit boek in vier afleveringen heeft belicht. In het boekwerk is onder meer de Zaanse industriële ontwikkeling beschreven vanaf de introductie rond 1840 van de eerste fabriek met stoomaandrijving naar het tijdstip van publicatie. Wat dat betreft is Kuijk een pionier waar het ging om de Zaanse industriegeschiedenis vanaf het stoomtijdperk. Het boek bevat ook advertenties van vele Zaanse bedrijven die er rond de jaren twintig toe deden.

Promotie van de Zaanstreek

Met de Zaanse historicus Gerrit Jan Honig, zoon van de bekende verzamelaar en historicus Jacob Honig Jansz. Jr., ziet Kuijk kans om in het jaar 1926 de bekende film *De Zaanstreek* te vervaardigen. Hierin wordt de Zaanstreek uitgebeeld met taferelen over haar geschiedenis, folklore, handel en industrie. In dat jaar stond hij op het toneel van het Tuschinski-theater in Amsterdam om de film bij het toegestroomde publiek in te leiden. Met zijn zakelijke ervaring en zijn grote Zaanse netwerk was de Zaandammer blijkbaar in staat geweest om het Zaanse bedrijfsleven voor deze film te interesseren. Voor 25 gulden per meter film werd elk Zaans bedrijf de gelegenheid geboden zich van de buiten- en binnenkant te presenteren. Handel en cultuur gingen bij hem hand in hand.
Eerder, in het jaar 1921, verscheen er een boekje van zijn hand, gesigneerd onder de schuilnaam ‘Een ouden Zaankanter’. Het had als titel *Zes man in den Trein!* en bevatte de neventitel *De avonturen van de Zaandamsche Bedrijvencommissie op haar reis naar het Hooge Noorden onder leiding van het kamerlid J.E.W. Duijs*.

P.G. Kuijk (midden) als secretaris van de Volkenbond tijdens een bezoek aan Dantzig, Polen. ILLUSTRATIE JAN ROT. AFSCHEIDSBOEK P.G. KUIJK

Scène uit de film *De Zaanstreek* (1925). GAZ 22_22615

In dit schotschrift hekelde Kuijk op humoristische, maar weinig subtiele wijze de ‘gascommissie’ uit de Zaandamse gemeenteraad. Deze had onder leiding van de even kleurrijke als omstreden wethouder J.E.W. Duijs ten koste van veel gemeenschapsgeld een studiereis gemaakt langs Europese gasfabrieken. Mede door deze publicatie ontstond hierover een rel in de raad, die landelijk de aandacht trok.

‘Artiest’

Dat P.G. Kuijk ook een ‘artiest’ met muzikale kwaliteiten was, blijkt wel uit de volgende gebeurtenis. In 1921 bezocht hij de Poolse stad Dantzig. Vrienden van hem aldaar wilden een grap uithalen en verkondigden in het

Wandschild met molen De Hoop alias Het Kuijke in Wormer, de naamgever van de familie Kuijk. COLLECTIE DE ZAANSCHE MOLEN

Het satirische *Zes man in den Trein!*, dat Kuijk schreef onder het pseudoniem ‘Een oude Zaankanter’, veroorzaakte een rel in de gemeenteraad. ARCHIEF AUTEUR

hotel, waar een strijkje speelde, dat de nieuwe secretaris van de Volkerenbond er zou arriveren. Kuijk kwam even later, niets vermoedend, in het hotel aan. Het strijkje zette direct het Wilhelmus in en iedereen stond op. Hij heeft de grap toen maar meegespeeld en nam het instrument van de violist over. Wel een half uur heeft hij met het strijkje viool gespeeld. De mensen wisten niet wat zij zagen. De secretaris van de Volkerenbond die viool in een strijkje speelde…
Pieter Gerardus bleef na zijn pensionering niet stilzitten. De eerste jaren na de bevrijding was hij verbonden aan de redactie van *De Typhoon*. Hij was verantwoordelijk voor onder meer de rubriek ‘Televisor’ en schreef kunstrecensies. Kunstzinnig is Kuijk altijd geweest en gebleven. Van dat laatste getuigen ook de vele tekeningen die hij heeft gemaakt.

Het zal toeval zijn dat Kuijk evenals diens achttiende-eeuwse voorouder Willem Klaasz. Kuijk belezen was en zij beiden een omvangrijke bibliotheek bezaten. Ook de leidinggevende posities in de ondernemingen waarin zij functioneerden, zijn vergelijkbaar.
P.G. Kuijk, Zaankanter-gortepeller-veevoermaker-graan-verkoper-topverkoper-procuratiehouder-journalist-filmer-historicus-reiziger-tekenaar-musicus en nog veel meer, is in 1963 op 84-jarige leeftijd overleden. ●

– Ron Sman is amateurhistoricus en schrijver.

BRONNEN

- *45 jaar in de Gortpellerij,* krantenknipsel uit onbekend blad (februari 1944).
- Aten, Jan, *Langs weg en Zaan* (Wormerveer 1967) 190.
- *De Zaanlander* en *De Typhoon* (14 februari 1959).
- Heijnsbergen, H.L.M van, gedicht van over het afscheid van P.G. Kuijk (februari 1944).
- Rijswijk, H. (red.), ‘Zaankanters en Waterlanders, een bonte verzameling genealogisch onderzoek’ in: *Terug in de Tijd* deel 2, 89 en 96.
- Wikipedia: Zwaardemaker (Zaans bedrijf).
- ZaanWiki: P.G. Kuijk.
- Zwaardemaker’s Handel en Industrie N.V.-Zaandam, *45-jarig jubileum en afscheid van P.G. Kuijk 2 januari 1899-15 februari 1944.*

TEKST LEAN VAN ’T HOOFT | BEELD WIM DE JONG

‘De Zaanstreek heeft een sterke, eigen identiteit’

Gemeentelijk archivaris Frans Hoving vertrekt

Frans Hoving, de archivaris van Zaanstad, gaat dit voorjaar met pensioen. Als geboren Mokumer wist hij, toen hij hier kwam werken, niet veel over de Zaanstreek. Inmiddels woont hij er en wil er niet meer weg: ‘De Zaanstreek heeft mijn hart gestolen.’

‹ Frans Hoving, archivaris van Zaanstad, in het depot van het gemeentearchief.

‘Elk archief heeft wel een bijzonder stuk of document. Dat moet je tonen.’

Frans’ vader was docent Nederlands en later conrector op de school die hij zelf ook bezocht. Frans: ‘De inspiratie voor mijn werkzame leven was mijn vader. Hij sleepte ons als kind mee naar oude kerken en kon goed vertellen over heiligenlevens. Uit de bibliotheek verslond ik series jeugdboeken over het oude Rome, Egypte en Griekenland en over de vaderlandse geschiedenis, zoals over De Scheepsjongens van Bontekoe.’

Hoe ben je archivaris geworden?
Frans: ‘Ik wilde graag geschiedenis studeren. Het werd me afgeraden omdat dat tot werkloosheid zou leiden. Uiteindelijk ben ik dat in 1984 – in deeltijd – toch gaan doen, ook al was de werkloosheid onder afgestudeerden in die jaren erger geworden.
Op advies van een vriend heb ik me tijdens mijn studie geschiedenis ingeschreven bij de toenmalige Rijksarchiefschool. Dat was een post-hbo-inservice-opleiding, gekoppeld aan een stage, in mijn geval bij het Hoogheemraadschap van Rijnland in Leiden. Je leerde in de opleiding zaken als tijdrekening en middeleeuwse handschriften lezen, maar ook over rechtspraak en bestuur. Dat laatste kwam later goed van pas.
In 1991 startte ik op het archief van het Nederlands Architectuurinstituut. Ik mocht contacten leggen met museale instellingen met een groot archief als het Theater Instituut, het IIAV – inmiddels Atria, Kennisinstituut voor Emancipatie en Vrouwengeschiedenis – en het IISG – International Institute of Social History. Ik verenigde een club van zo’n veertig instellingen die jaarlijks studiedagen organiseerde over onderwerpen waar je als niet-overheidsarchivaris mee te maken hebt.
Dat werd, op verzoek van het toenmalige ministerie Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, geformaliseerd in een koepelorganisatie Documentaire Informatie Voorziening en Archieven. Omdat de minister op zeker moment een ondersteunend instituut voor de hele erfgoedsector wilde, zijn we gefuseerd met onder meer de archeologen, monumentenzorg en musea. Daar was ik programmamanager culturele diversiteit, educatie en e-cultuur, de overgang naar digitaal.
Met Halbe Zijlstra als minister van OCW kwam de grote bezuinigingsslag. Ik was 55 en stond op straat. Binnen twee maanden vond ik twee deeltijdbanen: bestuurssecretaris van de SPN, de ondersteuningsorganisatie van de openbare bibliotheken, en projectmedewerker digitalisering en meedenken over een nieuw beleidsplan bij het Westfries Archief in Hoorn. Mijn collega Annemieke Adema was daar inspecteur.’

En hoe kwam je in de Zaanstreek terecht?
‘In mei 2016 zag ik twee vacatures bij de gemeente Zaanstad: gemeentearchivaris en archiefinspecteur. Annemieke en ik hebben erop gesolliciteerd en werden aangenomen. Dat vonden we heel fijn, want we vullen elkaar goed aan: zij is dynamisch, ik ben een droogkloot.
Ik ben me gaan verdiepen in de streekgeschiedenis en vond die heel interessant. De Zaanstreek heeft een sterke eigen identiteit; er is daardoor veel belangstelling voor erfgoed. Identiteit is een geweldige voedingsbodem voor een archivaris.
Ik wist als Amsterdammer niks van de Zaanstreek. Dat veranderde snel. Toen ik mijn vast contract kreeg, dacht ik: ik ga hier wonen! En nu woon ik alweer enkele jaren ‘op’ Zaandijk. Met veel plezier!
De Zaanstreek heeft mijn hart gestolen. Het zijn de mensen. Maar het is ook de schaal. Je kunt makkelijk een netwerk opbouwen, dingen voor elkaar krijgen. Ik appelleer aan dat Zaanse gevoel waar mensen hier groos op zijn en daardoor ook graag willen samenwerken. Mensen wonen in hun eigen dorp, maar zijn ook allemaal Zaankanter en dat wordt heel sterk gevoeld en ervaren. Hier overstijgt het de plaatsgebondenheid. Dat geldt ook voor de Oostzaner en de Wormernees.’

Kreeg je bij aanvang een opdracht mee?
‘Jazeker: zet het archief op de kaart, breng de samenwerking met de andere erfgoedinstellingen op een hoger niveau en werk aan de digitale ontsluiting van het archief. Als netwerker zag ik de positionering van het archief als een interessante opgave.
Ik zag genoeg mogelijkheden! We zijn op de Zaanse Uitmarkt gaan staan. Elk archief heeft wel een bijzonder stuk of document. Dat moet je tonen! Er een happening omheen bouwen! Wij hebben de Westzijderol. Die is uniek. Ik ben in gesprek gegaan met de kerkeraad van de Westzijder Vermaning en heb gevraagd of de rol tijdens Open Monumentendag in de Vermaning uitgerold te bezichtigen kon zijn. De belangstelling ervoor is sindsdien alleen maar gegroeid.
De Grote Zaanse Geschiedenis Quiz is op een hoger niveau getild. Hij bestond al, maar niet in de huidige vorm. We hebben er een feestje van gemaakt met sketches en al. Door corona gedwongen hebben we de online-voorronde bedacht. Een fantastische vondst, inmiddels een vast onderdeel van het spel. We hebben een fijn, creatief team: de Vereniging Zaans Erfgoed en het Gemeentearchief Zaanstad. Merel Kan als co-presentator draagt zeker ook bij aan het succes. Ik creëer graag een sfeer van samenwerken waardoor een ideeënstroom kan ontstaan.’

Hoe komen documenten bij jullie binnen?
‘De gemeentelijke documenten ontvangen we in een blok, elke tien jaar. Steeds minder op papier. Daaronder vallen bouwvergunningen, bevolkingsregister, burgerlijke stand, kadaster, besluitvorming op hoofdlijnen en zo meer. Stukken die horen bij de wettelijke uitvoerende taken van een gemeente. Daarnaast komt heel veel binnen via schenkingen van bedrijven, particulieren en verenigingen, zoals sport- en toneelverenigingen. Eigenlijk alles wat in het sociale leven speelt.’

Zijn er nog lacunes?
‘Het archief is veel te wit. Dat is een aandachtspunt, specifiek de naoorlogse migratie. Na de onafhankelijkheid van Indonesië kwamen hier in de jaren vijftig Indonesiërs, begin jaren zestig werd de Molukse wijk in Wormerveer gesticht. In de jaren zeventig kwamen arbeidsmigranten uit Spanje, Italië en Joegoslavië, daarna de Turkse en Marokkaanse mensen en zo verder. Daarover hebben we veel te weinig informatie in ons archief.
Al een aantal jaar probeer ik met archiefmedewerker Rob Lengers toegang te krijgen tot de Turkse gemeenschap, om

‘Hoe kom je beter in contact met het verleden dan naar bewegend beeld te kijken?’

hun geschiedenis met ons te delen. Dat gaat heel langzaam en heeft volgens mij te maken met een wantrouwen jegens de overheid. In Turkije wil je liever niet met de overheid te maken krijgen. Dat levert alleen maar problemen op. Wij weten niet goed hoe daarmee om te gaan. Dat heb ik onderschat, dat moeten we leren. Daarnaast doen we een project met de Molukse gemeenschap, waarvan ik hoop dat dat uitmondt in een expositie in het stadhuis.
We moeten het wat de kennis betreft nu hebben van de huidige generatie Turkse en andere nieuwe Zaankanters die gestudeerd hebben. Jonge wetenschappers en ook ambtenaren die voor Zaanstad werkzaam zijn zou je binnen je netwerk moeten halen. Voor de Afro-Amerikaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders is de aandacht voor de slavernij een wake-up call geweest om hun eigen verhaal en identiteit te onderzoeken.
Recent had ik een kennismakingsgesprek met een ambtenaar van Turkse komaf die in Zaandam geboren is en hier woont. Zij heeft Midden-Oostenstudies afgerond. Dan krijg ik weer hoop om ingangen te krijgen. De jongere generaties nieuwe Zaankanters van nu en straks willen weten hoe en waarom hun voorouders en ouders hier gekomen zijn. Dan hoop ik dat ze de antwoorden vinden in ons archief. Er zijn wel oral history-projecten geweest en de migrantenverhalen hebben mooie muziektheaterproducties opgeleverd, maar ik zou meer willen.’

Doen jullie zelf onderzoek?
‘We zijn dienstverlenend. Ik zeg altijd: ‘U doet het onderzoek. Wij bewaren de bronnen’. Soms wordt er een beroep op ons gedaan om onderzoek te doen. We hebben meegewerkt aan het onderzoek naar de aankoop van Joodse panden in de Tweede Wereldoorlog en aan het project Struikelstenen.
Door de digitalisering vergroten wij ons bereik en ook onze dienstverlening. De bezoekers in onze studiezaal vormen minder dan één procent van onze gebruikers. Daar hebben we tien werkplekken. Online is dat ongelimiteerd.’

Wat is het verschil tussen een museum en een archief?
‘Een museum verzamelt objecten rondom een onderwerp. De objecten worden beschreven en de verhalen bepalen de context van het object in een tentoonstelling. Een archief ontvangt documenteninformatie in context. Niet het object staat centraal, maar de rechtshandeling: een overeenkomst, verleende opdracht of vergunning.
Maar tegenstrijdig is het inmiddels wel. We hebben een enorme beeldbank. Dat kun je een verzameling noemen. We hebben heldere afspraken met het Zaans Museum en met het Honig Breethuis: de drie-D-objecten gaan naar hen en het platte papier komt naar ons, waaronder ook etsen. Wij zijn niet geoutilleerd op het beheer van objecten of schilderijen. Samen vormen we ‘De Collectie Zaanstreek’. We onderhouden ook goede contacten met de historische verenigingen. Het archief van de Historische Vereniging Westzaan ligt bij ons. Zij had er geen plek voor. De originele foto’s van de Oudheidkamer Oostzaan liggen bij ons. Wormerveer heeft een mooie collectie aquarellen. Die ligt hier. Ze kunnen er altijd bij.’

Ben je zelf een verzamelaar?
‘Ik vind het moeilijk om dingen weg te gooien, verzamel allerlei voorwerpen met een verhaal, hou van een vol huis. Zo heb ik een ivoren briefopener in de vorm van een krokodil uit Afrika van mijn oudoom. Bij het grofvuil vond ik een prachtig schilderijtje van het strand en de zee. Dat sleep ik al jarenlang mee. Het leeft.
Op zolder heb ik dozen vol correspondentie van voorouders. Ga ik een keer uitzoeken, zeg ik al jaren. Ik heb nu nog een ander project. Mijn overleden vader had zo’n zes, zevenduizend boeken. Dat is een heel selectieproces. Ik wil een klein deel zelf houden.’

Het stadhuis is geen museum, er zijn wel exposities...
‘Op initiatief van twee wethouders zijn in de publieke hal van het stadhuis vitrines geplaatst. Ons is gevraagd die te vullen. Daarin tonen we geen archiefstukken, dat is ‘oud papier’. We zijn ze gaan gebruiken als podium voor de Zaanstreek. We nodigen anderen uit om hier te exposeren. Zo maken we ook weer de verbinding.
Mij zijn bijgebleven de tentoonstelling over archeologische bodemvondsten en die over medische instrumenten en documenten van de stichting Historie Zaanse Ziekenhuizen. Die over de Zaanse pophistorie, over Zaanse kinderboekschrijvers. En de mooie tekeningen van Frans Room over het Zaanse landschap en de tentoonstelling die Freek de Jonge heeft gemaakt over zijn Zaandam. Aimée de Klerk is onze tentoonstellingscoördinator.’

Je vertoont ook films uit het archief...
‘Toen ik hier begon, vond ik kasten vol filmblikken, dvd’s, geluids- en videobanden. Er werd niets mee gedaan. Hoe kom je beter in contact met het verleden dan door naar bewegende beelden te kijken? Ben naar Beeld en Geluid gestapt en heb daar goed advies gekregen. Ze hebben 25 films gedigitaliseerd. Met die films ging ik de boer op, naar buurthuizen. Mijn eerste filmvertoning was in de Lorzie in Wormerveer over een winkelweek in 1925. Die was snel uitverkocht.
Ik heb een collega vrijgemaakt om zich te bekwamen in materiaalkennis van oude films en editen. Inmiddels hebben we zo’n duizend films en krijg ik voortdurend nieuw materiaal aangeboden. Eind januari was er weer een succesvolle filmmarathondag in onze studiezaal, waar je gratis naar oude films kon kijken. Ook De Fabriek organiseert af en toe zo’n filmvertoning. Altijd prijs.
We hebben in het kader van ‘50 jaar Zaanstad’ de afspraak dat dit jaar elke hoofdfilm een voorfilmpje krijgt van negentig seconden uit onze filmcollectie.

‘Met de ict-afdeling van het Regiocollege zijn we een project gestart om jongeren kennis te laten maken met ons archief en met Zaans erfgoed. Leerlingen krijgen de opdracht een app te maken op basis van archiefmateriaal. Daarvoor mogen ze ook oude films uit onze collectie gebruiken. Ik ben heel benieuwd wat dat oplevert!’

Wat ga je missen als je met pensioen bent?
‘De collega’s én het organiseren van al die leuke evenementen als de Grote Zaanse Geschiedenis Quiz. Het zijn de groepsprocessen waar veel creativiteit ontstaat. Terugblikkend kan ik zeggen dat ik mijn werkzame leven op een heel leuke manier heb mogen afronden.
Ik wil één, twee dagen betaald bestuurlijk werk doen en ik ga me op erfgoedonderwerpen richten waar ik niet aan toekwam en daarover schrijven. Wat echt mijn ding is geworden is het monteren en editen van oude films. Ik wil mooie thematische compilatiefilms maken, die vervolgens in De Fabriek draaien. Als mijn opvolger dat goed vindt uiteraard. Én ik blijf hier wonen, blijf vrijwilliger op het Zaandijker Voetveer. De Zaanstreek en ik zijn een match!’ ●

– Lean van ’t Hooft is redacteur van Zaans Erfgoed.

ADVERTENTIES

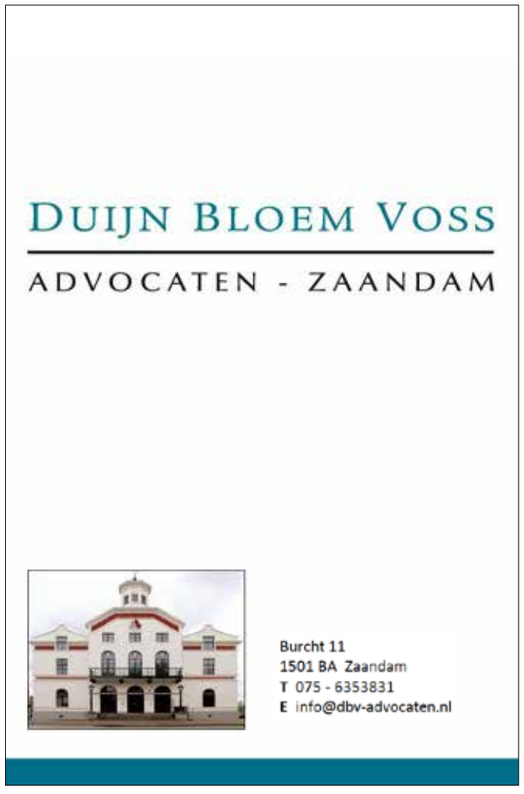

TEKST WIETSKE VAN SOEST | BEELD FAMILIE KUIPER, WIETSKE VAN SOEST

IJsbrand Kuiper: veelzijdig vakmanschap

Over schilderen, vergulden, houten en marmeren

Het houten monument aan de Lagedijk in Zaandijk, dat we van 1990 tot 2005 bewoonden, had Schilderwerken IJsbrand Kuiper in onderhoud. Een bijzonder Zaans bedrijf dat door zijn veelzijdige schildervakmanschap jarenlang een belangrijke bijdrage leverde aan het behoud van veel vormen van erfgoed.

Het bedrijf werd in 1920 opgericht door IJsbrand Kuiper en voorgezet door zijn zoon en kleinzoons. Als ons huis werd geschilderd kwam Cees Kuiper (1947), destijds mede-directeur en -eigenaar, kijken hoe het werk vorderde. Onlangs sprak ik hem over de geschiedenis van hun voormalige familiebedrijf en hun uiteenlopende opdrachten. Gezeten aan de grote keukentafel in zijn moderne woonhuis in Krommenie steekt Cees van wal: ‘De wieg van mijn grootvader IJsbrand [1890-1954] stond in een daggelders-huisje in Rijk, nu Schiphol-Rijk. Na enige jaren vond mijn overgrootvader werk bij een herenboer die rijtuigpaarden fokte.
IJsbrand plukte na schooltijd samen met zijn oudere broer het hele jaar rond distels voor de boer. Hij was net twaalf toen hij en zijn broer zich na kerst op zijn kantoor moesten melden. Voor het plukwerk kreeg zijn broer twee kwartjes en IJsbrand één. Hier was IJsbrand het niet mee eens, wat hij niet onder stoelen of banken stak. Hij werd het kantoor uitgezet. Mijn overgrootvader stond voor de keuze het gezin weg of IJsbrand weg en zag geen andere mogelijkheid dan IJsbrand de wijde wereld in sturen.’
Hoe IJsbrand zich daarna redde weet niemand precies, maar jaren later dook hij op in Koog aan de Zaan. Als huisschilder.

Fa. IJsbrand Kuiper & Zn.

Cees laat me een brief uit 1920 lezen waarin staat dat IJsbrand op een avond bij een oom aanklopte: ‘Ome Jan, ik zag laatst een oud-collega van me lopen met een mandje garen en band en toen dacht ik, als dat mijn voorland is, dan lijkt me dat niet zo aardig. Dus als u mij wat geld kunt lenen zodat ik een paar ladders kan kopen, dan wou ik maar voor mezelf beginnen.’ En zo geschiedde.
Met zijn schildermaat Johannes ten Koppel richtte IJsbrand even later de firma Ten Koppel & Kuiper op.

Firmanten IJsbrand Kuiper (rechts) en Johannes ten Koppel in 1921.

De eerste verfbrander van IJsbrand Kuiper.

Het vestigingsadres was IJsbrands woonhuis in Koog aan de Zaan; het schuurtje van één bij één meter diende als werkplaats.
Blijkbaar groeide de firma snel, want twee jaar later bouwde aannemer W. de Wit een grotere werkplaats aan de Badhuisstraat. ‘Meest van oud hout want het kan niet veel lije’, had IJsbrand tegen De Wit gezegd. Niet lang daarna besloot IJsbrand alleen verder te gaan onder de naam Fa. IJsbrand Kuiper & Zn. Zijn zoon Cornelis (Cees (1920-2010), hier Cees sr.) kon de zaak immers in de toekomst voortzetten, zo redeneerde hij.

Muziektent Koogerpark

IJsbrand had inmiddels enige personeelsleden in dienst. De werkzaamheden bestonden uit schilderwerk voor particulieren, woningbouwvereniging ‘De Woning Koog aan de Zaan’ en de fabriek van zijn oom: Stuurman Cacao in Zaandam. Cees laat foto’s zien van klussen die zijn grootvader eind jaren twintig deed: de nieuwe muziektent in het Koogerpark, een rij nieuwbouwwoningen aan de Eendrachtstraat in Koog aan de Zaan en drie grote rondvaartschepen van scheepswerf Velthuijsen in Zaandam.
Omdat de ambachtsschool in Zaandam geen schilders-opleiding had, leerde Cees sr. na zijn lagere school voor timmerman, maar na een halfjaar kreeg Cees sr. van zijn vader te horen dat hij was ingeschreven op de schildersschool in Amsterdam. Naast algemene schilder-vaardigheden leerde Cees sr. daar ook decoratieve verftechnieken, zoals letterzetten (schilderen van teksten), patineren (een oppervlak meer diepte en een doorleefd uiterlijk geven met een tamponneerkwast of -borstel) en een ‘saus’, dat wil zeggen verdunde semitransparante verf, vlakversiering en het nabootsen van vormen.
Na afronding van de school in 1936 kwam Cees sr. als jongmaatje in het bedrijf.

Nieuwbouw in de Eendrachtstraat in Koog aan de Zaan, 1927. IJsbrand Kuiper tweede van links. Alleen nr. 19 bezit nog de originele deur (zie foto rechts) in de oorspronkelijke roestrode kleur.

› Bouw van de muziektent in het Koogerpark, 1927. IJsbrand Kuiper derde van rechts.

Uitbreiding

Er kwamen klanten bij – onder meer zetmeelfabriek De Bijenkorf in Koog aan de Zaan – en opnieuw nam Cees’ grootvader personeel aan. In januari 1947 werd Cees sr. benoemd tot directeur-eigenaar. Twintig jaar later trad Cees in dienst, zijn broer George (1948) volgde na twee jaar. De firma IJsbrand Kuiper & Zn. werd Schilderwerken IJsbrand Kuiper bv.
Cees: ‘Onze vader had in zijn werkzame leven vaak te maken met gezondheidsproblemen. De leiding kwam dan ook al snel op George en mij neer. Intussen groeide de zaak en in 1981 werden we eigenaar van het bedrijf. Er werkten toen veertig man bij ons.’
Terwijl IJsbrand Kuiper naast opdrachten voor particulieren en instellingen werk uitvoerde voor bijna de hele Zaanse voedingsmiddelenindustrie namen de broers in 1982 schildersbedrijf Jan Schoen in Zaandam over. Hierdoor kwam het totaal op 58 werknemers. Het bedrijf verhuisde naar een groter pand aan de Oostzijde in Zaandam. Schoens specialiteiten waren restauratiewerk van (kerk)orgels en onderhoud van diverse hofjes in Haarlem.

Decoratiewerk

Cees, wiens hart bij decoratie- en restauratiewerk ligt – ‘daar word ik blij van’ –, laat me een keur aan gereed-schappen en materialen zien: kwasten, borstels, penselen, metalen kammen, stukjes jute, een natuurspons, flinter-dunne velletjes bladgoud en -zilver. Ze worden gebruikt bij het houten, marmeren, letterzetten, vergulden en verzilveren. Kuiper maakte in de jaren tachtig talloze imitaties van eiken-, noten- en mahoniehout, wit en groen marmer (Vert de Mer) en een paar maal rood marmer (Napoleon Rouge).
Aan de hand van enkele proefpanelen legt Cees uit hoe hij en George als tieners eind jaren zestig de balken van een woonboerderij voorzagen van eikenhoutimitatie. Dit deden zij met behulp van reliëfpasta, metalen kammetjes, een plamuurmes en een spuitzak. Cees’ grootvader en vader brachten in de jaren dertig veel patineerwerk aan op paneeldeuren, meubels en lambriseringen. Aan de voorbeelden te zien waren mosgroen en donkerbruin toen in de mode.

Cees Kuiper (links) en George Kuiper krijgen schilderles van hun vader, ca. 1955.

Een van de technieken die Kuiper menigmaal heeft toegepast, is vergulden. Als Cees bij verfmakers Bok & Zonen op de Bloemgracht in Amsterdam boekjes bladgoud gingen halen zeiden ze: ‘Hé, daar heb je Goudvinkje weer!’ Het kantoor zat op de tussenverdieping, de boekhouder liet dan het bladgoud in een emmertje aan een touwtje naar de begane grond zakken.

Kastelen en orgels

Cees: ‘Begin jaren tachtig voerden we twee grote projecten uit: kasteel Assumburg en kasteel Marquette in Heemskerk. Met name Marquette was een gigantisch, maar heel mooi karwei. Daaraan werkten we met veertien man, eerst aan het buitenwerk en later ook aan het binnenwerk. Het schilderwerk omvatte combinaties van grijs, blauw, crème met goudkleurig houtsnijwerk en gouden biezen. Het geheel moest ‘klassiek’, dus met de kwast geschilderd worden, maar bij grote oppervlakten is toch de verfspuit eraan te pas gekomen. Pas 33 en 32 jaar oud namen we met deze omvangrijke klus best een risico. Maar we deden het gewoon.’
Cees vervolgt: ‘Eind 1984 kregen wij onze eerste grote restauratieopdracht: het schilder- en verguldwerk aan het orgel in de Grote Sint-Laurenskerk in Alkmaar. Dat ding is 24 meter hoog. Het werk met gemiddeld vijf man was na twee jaar klaar. Ik meen dat er toen zo’n 7500 blaadjes goud op moesten, en dan was nog niet alles verguld.’
In de loop der jaren restaureerde IJsbrand Kuiper nog eens 25 orgels, vaak in opdracht van orgelbouwer Flentrop in Zaandam. Cees noemt onder andere het orgel van de Sint-Nicolaas- of Koepelkerk in Purmerend en de kerkorgels in De Rijp, Noordbeemster, Beverwijk, Koog aan de Zaan en Westzaan.
Ook de nieuwbouw van het bij-orgel van de Westerkerk en de nachtelijke restauratie (van de concertmeester mocht er overdag niet gewerkt worden) van het Concertgebouw in Amsterdam haalt Cees aan. Bij het laatste werden het bladgoud en de orgelkas hersteld.

Kleuronderzoek

Om de juiste kleur voor de orgels te bepalen deed Kuiper kleuronderzoek in samenspraak met de Rijksdienst voor Monumentenzorg. Daarvoor maakten ze zogenaamde kleurtraps. Laagje voor laagje werd op meerdere plaatsen van het orgel weggekrabd met een operatiemesje. De verfflinters werden daarna onder een microscoop gelegd om de samenstelling te bekijken.
In 1995 deed Kuiper kleuronderzoek naar het orgel in de Zuidervermaning in Westzaan. Bij een schilderbeurt enkele jaren daarvoor was het orgel door leerling-schilders glanzend roomwit geschilderd. ‘Afschuwelijk’, aldus Cees. De onderste laag bleek uit schitterend grijswit en rood marmerwerk te bestaan. En zo moest het van de eigenaar weer worden. Om de oorspronkelijke verflaag tevoorschijn te halen waren twee schilders wekenlang centimeter voor centimeter bezig om de jongere verflagen te verwijderen. Beschadigde of verdwenen marmerimitaties werden naar origineel voorbeeld opnieuw gedaan, de rest werd gerestaureerd. De Zuidervermaning bezit nu weer een schitterend orgel in de authentieke kleuren.

Zaans erfgoed

Welke Zaanse erfgoedobjecten nam IJsbrand Kuiper in de loop der jaren onderhanden? Cees tovert een uitgebreid overzicht tevoorschijn. Behalve talloze historische woonhuizen en bedrijfspanden – in Koog aan de Zaan, Zaandijk en Zaandam is nauwelijks een straat te vinden waar IJsbrand Kuiper niet heeft geschilderd – staan bekende en minder bekende bouwwerken op de lijst. Een groot deel is rijks- of gemeentemonument.
In Koog aan de Zaan schilderde Kuiper meerdere grote panden waaronder de Doopsgezinde Vermaning, de Witte Villa en de huisvesting van de Johanna Elisabethstichting. In Zaandijk deed IJsbrand Kuiper behalve gemaal ’t Leven het schilderwerk van een aantal koopmanswoningen aan de Lagedijk, waaronder ons vroegere huis op nr. 52 en het Honig Breethuis op nr. 80. In het Honig Breethuis voorzag Kuiper de vloer op de verdieping van wit-marmerimitatie. Een ander werk dat Cees noemt was de renovatie van

Jan Muusse geeft een cupido een haardos van bladgoud (Grote Sint-Laurenskerk, Alkmaar 1985).

Thijs ten Wolde (links) en Theo Pas treffen voorbereidingen voor het afschilderen van het kozijnwerk in restaurant De Hoop op d’Swarte Walvis, Zaandam, 1994.

‹ Thijs ten Wolde brengt houtimitatie aan op een voorfront van de orgelkas van de Koepelkerk in Purmerend, ca. 2002.

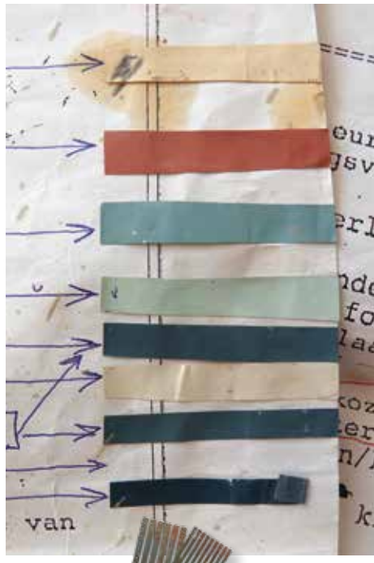

Het kleurpalet van de trap en overloop in restaurant De Hoop op d’Swarte Walvis in Zaandam.

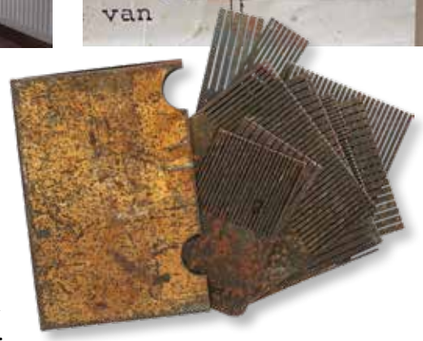

Metalen kammen om o.a. houtnerf mee te imiteren.

de binnenwandbetimmering van de oude kantoren van Wessanen aan de Zaanweg in Wormerveer. ‘Met een grote ploeg behangers hebben we honderden meters wandlinnen aangebracht om op te kunnen behangen. Zere handen kreeg je van het bevestigen van al die spijkers.’
Een eindje verderop aan het Hennepad heeft Kuiper Het Blaauwe Hof uit 1766 – het enige nog bewaard gebleven houten hofje in Nederland – in oude glorie hersteld. Daarbij mocht er niet geplamuurd worden omdat de weeg (buitenwand) uit gedisseld hout (afgewerkt met een soort bijl waarvan het stalen blad dwars op de steel staat) bestaat.
In Zaandam noemt Cees het voormalige woonhuis van Albert Heijn aan de Westzijde 30, dat zij op voordracht van architect Hans Valk schilderden: ‘veel en mooi werk’. Van Het Blauwe Huis van Monet, Hogendijk 78, deed Kuiper alleen wat onderhoud. Het onderzoek naar het befaamde ‘Monetblauw’ is later door een andere schilder gedaan.
Een mooie klus in Zaandam vonden de broers de restauratie van De Hoop op d’Swarte Walvis aan de Kalverringdijk. ‘Nadat een brand in 1994 een enorme schade in het restaurant had aangericht kregen wij opdracht om het hele binnenwerk te voorzien. Bij de restauratie is strak vastgehouden aan kleuren uit de Zaanse traditie. Voor Piet van Nugteren van architectenbureau Zijlstra Schipper heb ik toen zo’n dertigtal kleurstalen gemaakt. Een hele uitzoekerij, elke ruimte had namelijk een eigen kleurpalet van tot wel acht kleuren.’
Begin januari 2003 verkochten Cees en George Kuiper hun bedrijf aan een nieuwe eigenaar. Die deed af en toe nog een beroep op de broers, onder andere voor de afwerking van het Koepelkerkorgel in Purmerend. Ook waren ze nauw betrokken bij het schilderwerk van het kerkorgel in Zuidoostbeemster. De houtimitaties van het orgel van het concertgebouw in Haarlem nam Cees zelf ter hand. ●

Met dank aan Cees Kuiper, George Kuiper en Jeroen Kuiper.

– *Wietske van Soest is redacteur van* Zaans Erfgoed.

TEKST JAN VAN DER MALE

Nog vier huizen herinneren aan fameuze Hembrug

Spoorwegmaatschappij bood personeel onderdak

De eerste Nederlandse spoorwegmaatschappij (Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij, red.) had veel personeel in dienst om het treinverkeer op en rond de Hembrug veilig te laten verlopen. Voor dit personeel werden zelfs huizen gebouwd. Daar zijn er nog vier van over. In dit artikel de geschiedenis van de laatste spoorwoningen.

De Hembrug, de oude spoorwegbrug over het Noordzeekanaal tussen Amsterdam en Zaandam, spreekt nog altijd tot de verbeelding, evenals de gelijknamige halte aan de Zaandamse zijde van de brug. Ondanks dat de brug en halte al ruim veertig jaar geleden verdwenen zijn.
Om het spoorwegpersoneel te huisvesten zijn in totaal maar liefst 21 woningen gebouwd. Door de recente sloop van drie woningen bij het pontplein aan de Amsterdamse zijde, herinnert een rijtje van vier woningen aan de Pieter Ghijsenlaan in Zaandam als enige aan de imposante brug van 1200 ton staal en aan de vele in- en uitstappende reizigers op de halte.
De spoorlijn Amsterdam-Zaandam over het Noordzeekanaal is in 1878 in gebruik genomen. Aan de noordelijke brugoprit komt vanaf het begin al een halte, ondanks dat er in de polder nog heel weinig bebouwing is. Dat verandert als in 1899 de Artillerie Inrichtingen (A.I.) zich ten oosten van de spoorlijn aan het Noordzeekanaal vestigt.
In 1907 wordt iets westelijker een nieuwe en hogere spoorbrug in gebruik genomen, waarvoor dus ook het spoorwegtracé wordt verlegd. Dat komt te liggen pal ten westen van waar tegenwoordig de Provincialeweg loopt.
De halte Hembrug wordt verplaatst naar de nieuwe noordelijke brugoprit. De hooggelegen perrons worden bereikbaar via lange trappen. Op het oostelijke perron komt een haltegebouw met daarin wachtkamers en een plaatskaartenkantoor. Later komt er op het westelijke perron nog een abri, een schuilmogelijkheid bij slecht weer.

Nieuwe woningen

Het oude tracé van de Hembrug aan de Zaandamse kant blijft na 1907 intact tot vlak bij de kanaaloever. Het spooremplacement wordt in 1918 aangekocht door de A.I. en zal daarna decennialang gebruikt worden voor de aan- en afvoer van materialen.
Ook de enkele wachterswoning en een drievoudige brugwachterswoning aan de oostkant van het voormalig Hembrugtracé van de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij (HIJSM) komen in handen van de A.I. Ter vervanging daarvan starten er in het najaar van 1918 werkzaamheden voor de bouw van vier vervangende dienstwoningen. Deze “eene viervoudige woning voor personeel der Hollandsche Yzeren Spoorweg-Maatschappy” komt pal ten zuiden van de halte Hembrug. De percelen van de woningen komen met de achterkant aan de voet van de spoordijk te staan, de voorkant grenst aan de Pieter Ghijsenlaan.
De panden worden ontworpen door een architect van de HIJSM. Maar het zijn de Artillerie Inrichtingen die de bouw van de panden financieren! Blijkbaar hoort bij de verkoop een clausule dat de A.I. vier nieuwe dienstwoningen betaalt. Aannemer T. Tromp uit Zaandam legt de fundering en aannemer W.H.J. van den Horn bouwt daarop de vier woningen. Riolering heeft de Pieter Ghijsenlaan dan nog niet; elke woning krijgt een beerput.
Op 25 juli 1919 is het pand klaar. De vier huizen worden voorzien van de huisnummers 2, 4, 6 en 8. In later jaren hebben de panden de huidige nummers 31, 33, 35 en 37 gekregen.

Bewoning

Wie bewonen de vier panden? Spoorwegbeamte Klaas Vet verhuist met zijn gezin van de verkochte spoorwoning op Hemkade 23 naar Pieter Ghijsenlaan 2. Wellicht is hij haltechef op de halte Hembrug geweest. In de jaren dertig is haltechef W.M.J. Drion de bewoner van dit hoekpand.

Bouwplan van vier dienstwoningen voor spoorwegbeambten (1918).
GAZ OA-0200_6661

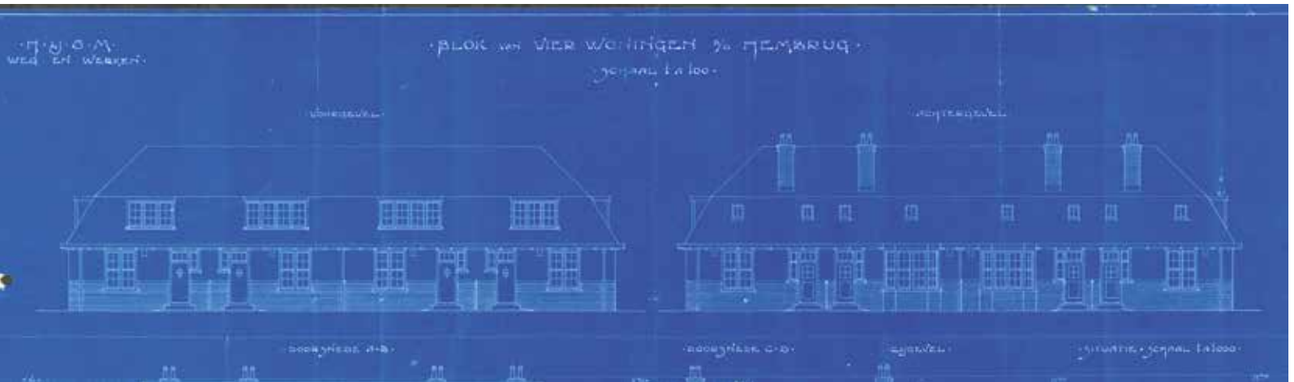

De Hembrug met links de vier NS-dienstwoningen en de Noritfabriek, rechts de Artillerie Inrichtingen (1930). GAZ 20_00526

De andere hoek, Pieter Ghijsenlaan 8, wordt vanaf het begin bewoond door Anthonie Bicker. Hij werkt bij het spoor als ‘wegwerker’, dat wil zeggen in een onderhoudsploeg om het spoor in orde te houden. Voordien woonde hij in de spoorwoning Hemkade 24. Bicker wordt in 1920 eervol ontslagen en daarna komt een seinwachter in het rijtje wonen: Antonie Simon Wobben uit Assendelft. Als die in 1922 teruggaat naar Assendelft, volgt de Amsterdamse seinwachter Hermanus Vreijling hem op. Hij blijft er tot 1938 wonen.
Het is logisch dat er een seinwachter aan de Pieter Ghijsenlaan komt wonen, want juist op 21 juli 1919, vier dagen na de voltooiing van de vier spoorwoningen, is er een extra sein bij de halte Hembrug in gebruik genomen. In vakjargon wordt dit een blokpost genoemd. De wens hiervoor dateert al uit 1915. Tot die tijd kan er vanuit Amsterdam pas een trein bij de halte binnenkomen als de voorgaande trein op station Zaandam is aangekomen. Met twee nieuwe blokseinpalen aan de noordkant van de perrons van de halte Hembrug kan een intensievere treindienst gerealiseerd worden.
Naar alle waarschijnlijkheid vindt de bediening van deze Blokpost Z plaats vanuit een gebouwtje op het oostelijke perron tussen de Hembrug en het haltegebouw.

Seinwachter

De eerste bewoner van Pieter Ghijsenlaan 4 is Jan Voorhaar met zijn gezin. Hij werkte voordien ook als wegwerker, maar woonde aan de Westzanerdijk. Per 27 juli 1919 is hij bevorderd tot (de eerste) seinwachter van blokpost Z. Zijn loon stijgt daarmee van *f* 1,90 tot *f* 3,25 per dag. Voorhaar werkt dus samen met achtereenvolgens Wobben en Vreijling.
Alle begin is moeilijk, want op 5 december 1919 vergeet Voorhaar om het voorsignaal te verlichten, terwijl een trein passeert. Het levert hem een reprimande op. Verder gaat alles goed. Voorhaar heeft tot 1939 als seinwachter bij de halte Hembrug gewerkt en is daarna verhuisd.

Een onbekende seinwachter op zijn tevens onbekende post, ca. 1925. GAZ 21_30455

Pieter Ghijsenlaan 6 wordt in november 1919 betrokken door Gerrit van Daatzelaar die tot dan een collega van Voorhaar was als wegwerker op hetzelfde baanvak en in een spoorwoning in de polder richting Amsterdam woonde. Daatzelaar krijgt een functie als spoorwegbrugwachter en volgt daarmee brugwachter Johannes Happe op, die in de zomer van 1919 van de oude dienstwoning Hemkade 22 was verhuisd naar Assendelft.

Geen spoorpersoneel meer

De vier woningen worden vanaf halverwege de jaren veertig van de vorige eeuw al door de NS verhuurd aan personen

die volgens de adresboeken geen spoorse beroepen hebben. Blijkbaar zijn de zeven dienstwoningen aan de Amsterdamse kant van de Hembrug voldoende om al het personeel dat rondom de spoorbrug werkt, te huisvesten. Daar woont bijvoorbeeld L. Diepstra, haltechef van 1954 tot 1982.
Naar alle waarschijnlijkheid in 1967 is blokpost Z bij de halte Hembrug verdwenen. Per 21 mei van dat jaar zijn alle seinhuizen en blokposten op de Zaanlijn gesloten en vanaf dat moment wordt de lijn beveiligd vanuit Amsterdam. Het personeelsbestand van de NS rond de Hembrug kan hierdoor worden ingekrompen.

Personeel van de Artillerie Inrichtingen op het perron van Halte Hembrug rond 1965.
ZAANS MUSEUM, ZAANDAM

De voormalige NS-dienstwoningen aan de Pieter Ghijsenlaan in 2023.
WIETSKE VAN SOEST

Het grote aantal in- en uitstappende werknemers per werkdag op de halte neemt dan ook al af, veroorzaakt door sluiting van en personeelsbezuiniging bij bedrijven als de A.I. en Bruynzeel.
Met de komst van de Hemspoortunnel wordt in 1982 de halte gesloten, een jaar later gaat de Hembrug buiten dienst en wordt de spoorlijn opgebroken. De grond met daarop de voormalige vier spoorwoningen aan de Pieter Ghijsenlaan wordt eveneens in de jaren 80 door de NS verkocht, maar de woningen blijven wel behouden!
De woningen staan er sindsdien wat eenzaam bij, verscholen achter begroeiing. Het zou je al snel ontgaan dat dit rijtje huizen nog het enige tastbare erfgoed is dat ons herinnert aan de Hembrug en de halte Hembrug, die meer dan zeventig jaar een belangrijk element in de Zaanstreek waren. Reden om erg zuinig te zijn op deze woningen!

Met dank aan Victor Lansink, Het Utrechts Archief en Jan Voorhaar, kleinzoon van de seinwachter. ●

– Jan van der Male is medewerker van Gemeentearchief Zaanstad.

BRONNEN
- *De Typhoon*, 22 mei 1982.
- Gemeentearchief Zaanstad, archief van bouwvergunningen van de gemeente Zaandam (OA-0200), inv.nr. 6660, 6661 7242, 11174; archief van het bevolkingsregister van de gemeente Zaandam (OA-0141), gezinskaarten en stratenregister; collectie adresboeken.
- Male, Jan van der, *150 jaar railvervoer in de Zaanstreek. Een historisch overzicht van spoorweggeschiedenis in de periode 1869-2019*.
- Nederlandse Spoorwegen, verslagen van de Raad van Toezicht over 1918 en 1919.
- Utrechts Archief, archief NS (toegang 959), inv.nr. 2643, 2644, 6140 en 6141, archief Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij (toegang 900), inv.nr. 1924 en 2317, archief Staatsspoorwegen (toegang 920), inv.nr. 108 en 380.

IN MEMORIAM

Jan Lapère

Jan Lapère, partner van Winnie de Wit, is niet meer. De tengere, bescheiden, rustige man, echtgenoot, vader, opa én betrokken Zaankanter. Hij was jarenlang actief voor Vereniging Zaans Erfgoed.

Jan was al lange tijd ziek, maar het leek juist de laatste dagen voor zijn plotselinge overlijden de goede kant op te gaan. De sondevoeding was gestaakt. Niet langer meer een ‘slangemens‘, zo formuleerde Winnie het in een whatsappbericht, gericht tot een aantal bekenden.
Terug naar normaal. Weer plannen maken en ‘in actie’, zoals fysiek vergaderen met het bestuur van *De Orkaan,* weer autorijden, uit eten gaan en concertbezoek. Hij kon met Sinterklaas weer stoeien met zijn kleinkinderen en was aanwezig bij de ontsteking van de Kaaijkster, de ster op de voormalige AH-wolkenkrabber in Zaandam. Met een klein team, waaraan ook Winnie deelnam, bespraken we online de laatste transitiestappen van de oude naar de nieuwe website van de vereniging, zodat die online kon gaan.
En dan ineens van de een op de andere dag moest Jan met koorts naar het ziekenhuis. Daar is hij geheel onverwacht, vredig overleden op zondagochtend 17 december. De ziekte die hem in 2022 trof, is hem uiteindelijk toch fataal geworden.
Vanwege zijn verdiensten voor de Zaanse samenleving ontving hij in december 2022 uit handen van burgemeester Jan Hamming de erepenning van de gemeente Zaanstad. Hamming noemde Lapère ‘een stille kracht’: nooit op de voorgrond, maar altijd werkend vanuit de coulissen waar hij vaak de stuwende kracht achter veel projecten over de Zaanse geschiedenis was. Hij was betrokken bij de totstandkoming van de *Encyclopedie van de Zaanstreek* en speelde de hoofdrol, samen met onze Vereniging Zaans Erfgoed, bij het digitaliseren van dit naslagwerk tot ZaanWiki. ZaanWiki is nu nog, samen met het Gemeentearchief Zaanstad, de basis voor de jaarlijks terugkerende Grote Zaanse Geschiedenis Quiz. Ook was Jan lid van het team dat research deed voor Monumenten Spreken waarin Zaanse ooggetuigen van de Tweede Wereldoorlog aan het woord kwamen. Vanaf 2020 was hij voorzitter van de Stichting Zaans MediaPlatform *De Orkaan,* de online lokale krant, waar hij als stille verbinder de diverse ego’s bij elkaar wist te houden en brengen.
Voor het zestigjarig bestaan van Vereniging Zaans Erfgoed bedacht Winnie het plan om zowel in geprinte versie als op bewegend beeld een aantal Zaankanters die veel betekend hebben en nog betekenen voor behoud van het Zaans erfgoed, in het zonnetje te zetten: De Zaanse Erfgoedkanjers. Een ambitieus plan, maar jammer genoeg gooide corona roet in het eten en vervolgens helaas ook de plotselinge ziekte van Jan.
Uiteindelijk zijn van de beoogde kandidaten drie interviews met in totaal vijf ‘erfgoedkanjers’ door Jan gefilmd, geëdit, van passende muziek en toelichtende tekst voorzien: Peter de Vries over het Hembrugterrein, de gebroeders Wim en Cor Visser over hun levensloop en hun liefde voor de Zaanse houtbouw en Bart Nieuwenhuijs en Gé Sombroek over hun missie om de Zaanse houtbouw in stand te houden en te restaureren. Alle drie zijn te zien op het YouTubekanaal van Vereniging Zaans Erfgoed: zaanserfgoed.nl/home/youtube-kanaal-zaans-erfgoed/
We gaan Jan heel erg missen; als bescheiden, groot mens en de grote liefde van Winnie, met wie hij samen jarenlang de verenigingswebsite onderhield, inclusief het uitbrengen van de periodieke digitale nieuwsbrief.
Jan Lapère geboren in Zaandam, doorliep het Zaanlands Lyceum en studeerde af als klinisch psycholoog aan de Universiteit van Amsterdam. Hij startte zijn loopbaan als corrector bij dagblad De Typhoon, waar hij later eind-redacteur en probleemoplosser werd. Bij het toenmalige HDC Media, uitgever van onder meer Dagblad Zaanstreek, sloot hij zijn loopbaan af als hoofd marketing. ●

Lean van ’t Hooft,
namens het bestuur van Vereniging Zaans Erfgoed
en redactie *Zaans Erfgoed*.

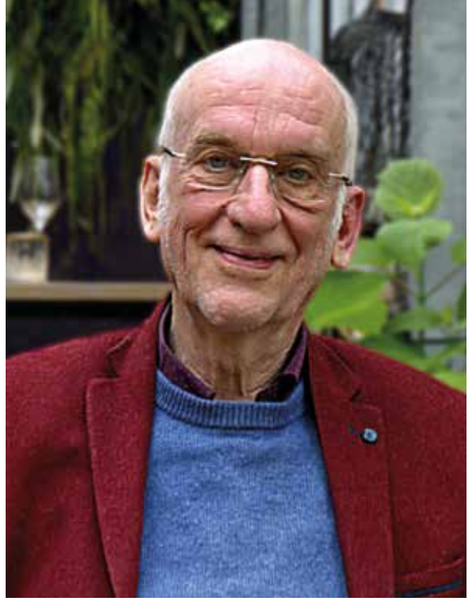

Jan Lapère op zijn 74e verjaardag, 21 mei 2021.
WINNIE DE WIT

TEKST GILJAM KLIJN

Amsterdams bureau ontwierp straten vol arbeiderswoningen

Gulden en Geldmaker werkte voor socialistische zuil

Het architectenbureau Gulden en Geldmaker in Amsterdam was honderd jaar geleden zeer actief op het gebied van de bouw van arbeiderswoningen in de Zaanstreek. Het werkte voor de woningbouwverenigingen gelieerd aan de socialistische zuil.

Bijzonder is dat het bureau niet alleen woningen ontwierp. Het hielp ook mee bij de oprichting van woningbouwverenigingen en was aanwezig bij overleg met gemeenten over de bouwplannen. Onder meer notulenboekjes van een aantal woningbouwverenigingen tonen de activiteiten van Gulden en Geldmaker in de Zaanstreek.
Melle Geldmaker (1874-1930) en Zeeger Gulden (1875-1960) richtten hun architectenbureau in Amsterdam op in 1909. In hetzelfde jaar werd Zeeger Gulden lid van de Amsterdamse gemeenteraad namens de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP). Ook Melle Geldmaker was actief voor de SDAP.
Gulden onderhield de externe contacten en hielp door heel het land bij de oprichting van woningbouwverenigingen. Geldmaker was verantwoordelijk voor de meeste woningontwerpen. Hij was een degelijke, maar sobere en weinig vooruitstrevende architect. Hij werd door tijdsgenoten beschreven als kundig, maar kreeg nauwelijks specifieke waardering. Collega-architecten hadden geen hoge pet van hem op.
De deskundigheid van Gulden en Geldmaker lag vooral op het vlak van woningplattegronden. Een voor huurders niet onbelangrijk aspect. Tussen 1913 en 1923 ontwierpen de Amsterdammers huizen geïnspireerd op de Amsterdamse School. In later jaren werden de woningen soberder. Er werd niet meer gespeeld met raampartijen en baksteensoorten.

Corruptie

De architecten werden in 1921 door de Rijksoverheid beschuldigd van corruptie, onder meer bij het woningbouwproject Vissershop in Zaandam. Maar niet alleen de Rijksoverheid, ook woningbouwverenigingen betichtten het tweetal van belangenverstrengeling. Zo hadden ze een voorkeur voor bepaalde aannemers. De architecten werden twee jaar van werkzaamheden uitgesloten.

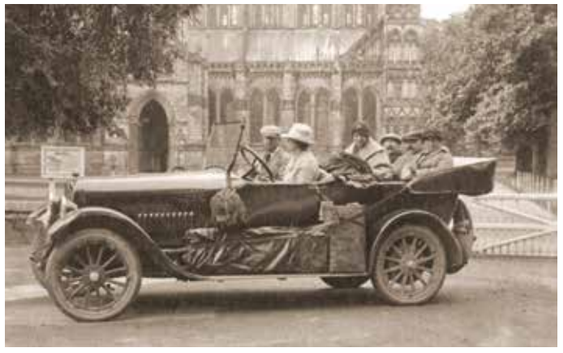

Architecten Van der Meij (voorin), Geldmaker (met bril) en Gulden en echtgenotes in Engeland, ca. 1924.
AMSTERDAMSE SCHOOL PLATFORM WENDINGEN

Melle Gulden overleed in 1930. Zeeger Gulden zette het bureau onder dezelfde naam voort. In 1935 verkeerde Gulden en Geldmaker in betalingsproblemen en werd surseance aangevraagd. De kwestie werd opgelost.
In 1939 waren er opnieuw beschuldigen van fraude en belangenverstrengeling, nu door een onderzoekscommissie van de Amsterdamse gemeenteraad. Zo was bij de surseance gebleken dat Gulden geld leende bij bouwers en leveranciers van bouwmaterialen. Gulden was daarmee zijn vrijheid van handelen als raadslid kwijt. Als gemeenteraadslid had hij zich op ongeoorloofde wijze bemoeid met de uitgifte van grond. Hij werd door zijn eigen partij gedwongen zijn raadslidmaatschap op te geven, maar hield wel het architectenbureau. Na de oorlog heette het bureau een tijdje Gulden en Blomkwist en vanaf 1950 Gulden en Husslage. Ger Husslage was een architect uit Zaandijk.

Zaandam

Woningbouwvereniging Zaandams Volkshuisvesting (ZVH) werd in februari 1913 opgericht. Op 7 maart 1913 was er in café Prins Hendrik, naast de houtloodsen van William Pont, een propagandabijeenkomst om leden te werven. Gulden voerde daar het woord. Het architectenbureau Gulden en Geldmaker was ook architect van de eerste woningen van ZVH. Deze werden in 1914 op het Vissershop gebouwd.
In 1921, toen het architectenbureau van fraude werd beschuldigd, nam ZVH het voor het Gulden en Geldmaker op en schreef een brief aan het ministerie van Binnenlandse Zaken
De aanklacht van het ministerie betrof ook onnodige uitgaven bij de bouw van woningen. Bepaald siermetselwerk was technisch nutteloos en duur, aldus de overheid. Het bestuur van ZVH reageerde furieus en stelde: ‘Zelfs de eenvoudige mensch houdt van enige versiering, tenzij men alle hoop heeft laten varen’.
Tot 1930 bleef Gulden en Geldmaker de huisarchitect van ZVH, onder andere bij projecten in de P.L. Takbuurt en op

Fragment woningbouwplan Vissershop, juni 1909.
GAZ 53_00828

Portret van Zeeger Gulden door N.W.J. de Laaf.
ARCHIEF.AMSTERDAM

het Albert Hahnplantsoen in Zaandam. In 1936 ontstond er wrijving. Gulden wilde alsnog betaling voor kosten van niet doorgegane plannen, soms van 15, 16 jaar geleden.
Dat zal verband hebben gehouden met de slechte financiële situatie van het architectenbureau. ZVH heeft daarna niet meer met het kantoor gewerkt.

Koog aan de Zaan

In Koog aan de Zaan kwamen op 25 maart 1919 in de zaal van de heer Smit aan de Stationsstraat een vijftiental mensen bijeen om de bouwcoöperatie Volkshuisvesting op te richten. Uitgenodigd was ook Gulden, maar die kwam niet opdagen, zo blijkt uit de notulen. Dat stond samenwerking echter niet in de weg. Op 30 mei 1919 werden plannen voor de bouw van 88 woningen gepresenteerd. Men kreeg toestemming met de eerste 34 te beginnen aan de Anjelierstraat, de Rozenstraat, het Troelstraplein en de Vioolstraat. In de Bloemenbuurt is tot 1933 verder gebouwd aan 134 woningen. De latere woningen hadden een soberder stijl.

Zaandijk

In 1918 werd woningbouwvereniging Zaandijk opgericht. Secretaris was C. Bakker. Hij werd in 1919 wethouder van de gemeente Zaandijk. De SDAP kreeg dat jaar een meerderheid in de gemeenteraad. Bakker trad datzelfde jaar als procuratiehouder in dienst bij het architectenbureau Gulden en Geldmaker.
De gemeenteraad van Zaandijk ging in 1919 akkoord met de bouw van 64 woningen in de Karl Marxstraat en omgeving. Het ministerie van Binnenlandse Zaken, dat subsidie moest geven aan het project, had bezwaar tegen de dubbelfunctie van Bakker als wethouder en werknemer van Gulden en Geldmaker, de ontwerpers van het bouwproject.

Albert Hahnplantsoen, Zaandam, 2001. GAZ 28_27507, JEROEN BROUWER, NHD KRANTENCOLLECTIE

De oplossing werd gevonden door gemeentearchitect R. Kwist te belasten met de technische uitvoering.
In 1931 werden in dezelfde buurt nog eens 21 woningen gerealiseerd. Uit notulen uit 1933 blijkt dat het architectenbureau Gulden en Geldmaker niet helemaal had voldaan aan de opdracht, maar dat werd door de vingers gezien vanwege ‘de ervaring en de connecties’. Op 12 april 1943 was er een receptie in café Zaanzicht vanwege het 25-jarig bestaan van woningbouwvereniging Zaandijk. Zeeger Gulden was hierbij aanwezig.

Wormerveer

Woningbouwvereniging De Arbeid in Wormerveer onderhield, waar het de Zaanse verenigingen betreft, het langste een relatie met het Amsterdamse bureau. Het bestuur van

Oplevering woningen Esschenstraat, Wormerveer, 1934. Tweede van links Maarten Krom, met baard Zeeger Gulden. GAZ 21_15745, P. NIEUWSTAD

Amsterdamse School-element in de P.L. Takstraat, Zaandam. WIETSKE VAN SOEST

De Arbeid heeft daarin nooit het vertrouwen verloren. Meer dan veertig jaar was Zeeger Gulden actief voor De Arbeid. Hij was samen met voorzitter Maarten Krom initiatiefnemer bij de oprichting in 1915 en was veertig jaar daarna – in 1955 – aanwezig bij de viering van het 40-jarig bestaan. Bij elke eerstesteenlegging, oplevering of lustrumviering voerde Zeeger Gulden het woord.
Zo ook bij de viering van het 25-jarig bestaan van deze woningbouwvereniging op 3 mei 1941.
Gulden was daarbij complimenteus voor het bestuur: 'In de eerste tijd was Gulden de leermeester en De Arbeid de leerling, maar later moest Gulden vaak op het matje komen en toonde het bestuur dat het het vak van beheren van woningen tot in de puntjes heeft geleerd.'
Direct na de oorlog bouwde het architectenbureau – dat inmiddels Gulden en Blomkwist heette – voor De Arbeid woningen in de Soendastraat. Bij de oplevering op 14 juli 1955 van 18 woningen aan de Ruysdaelkade was Gulden ook present. Inmiddels was Ger Husslage aan zijn architectenbureau verbonden. Husslage is waarschijnlijk de architect van deze woningen. Ze hebben een bijzondere architectuur voor die tijd met rode deuren en gele en blauwe raamlijsten.

Krommenie

Ook in Krommenie vinden we woningen van Gulden en Geldmaker. In opdracht van Woningstichting Krommenie werden in 1937 28 woningen aan Het Blok gebouwd. Woningstichting Krommenie was geen arbeiderswoningbouwvereniging. Waarschijnlijk werd het architectenbureau in de arm genomen, vanwege zijn deskundigheid.

Voor de volledigheid vermelden we dat Gulden en Geldmaker in 1921 een plan voor 48 woningen heeft gemaakt voor Bouwvereeniging Wormer. Het plan is door de gemeenteraad goedgekeurd, maar vanwege de schorsing van het bureau door de regering trok de gemeenteraad, tegen de zin van de woningbouwvereniging, de goedkeuring in 1923 in. Het plan is ook later niet meer uitgevoerd.

Twee corporaties

Als gevolg van fusies zijn er nu twee woningcorporaties die nog woningen van Gulden en Geldmaker in bezit hebben, namelijk ZVH en Parteon. Als gevolg van funderingsproblemen zijn in de Zaanstreek veel huizen van het bureau gesloopt, zoals de eerste woningen van ZVH aan het Vissershop. De laatste jaren hebben de woningcorporaties meer oog gekregen voor de architectonische en cultuurhistorische waarde van de woningen uit de tijd van Gulden en Geldmaker. Daarbij heeft het geholpen dat de gemeente Zaanstad in 2019 een cultuurhistorische inventarisatie van de sociale woningbouwwijken heeft gemaakt. ZVH heeft woningen in de P.L. Takbuurt en het Albert Hahnplantsoen grondig gerenoveerd met behoud van authentieke elementen. Parteon heeft besloten een groot deel van de woningen in de Rode Buurt in Zaandijk op te knappen. Waarschijnlijk blijft ook een deel van de woningen in oud-Koog bestaan. ●

– Giljam Klijn is redacteur van Zaans Erfgoed.

Ruysdaelkade, Wormerveer, 1961. GAZ 91_003427

Overzicht door Gulden en Geldmaker ontworpen woningen in de Zaanstreek 1914-1955

Woningcorporatie	Straat	Aantal	Bouwjaar	Gesloopt
ZVH, Zaandam	Vissershop	241	1914/1919	Ja
	P.L. Takbuurt	73	1919	Deels
	Havenbuurt	56	1922	Ja
	Kopermolenstraat	51	1924/1925	Ja
	Rosmolenstraat	52	1927/1928	Nee
	Albert Hahnplantsoen	94	1928/1929	Nee
Volkshuisvesting, Koog aan de Zaan	Anjelierstraat,Rozenstraat, Troelstraplein, Vioolstraat, Bloemstraat, Tulpstraat, Zuideinde, Breestraat	59	1919/1920/ 1922/1925	Nee
	Emma-, Juliana-, en Mariastraat, Parallelweg	34	1927/1928	Nee
	Narcisstraat	54	1930/1933	Nee
WBV Zaandijk	Karl Marxstraat e.o.	85	1921 en 1931	Nee
WBV De Arbeid, Wormerveer	Insulindestraat, Delistraat	41	1921	Ja
	Celebes-, Javastraat	15	1929	Op 2 na
	Iepen-, Esschenstraat	40	1933	Nee
	Esschenstraat, Lindelaan	39	1935	Nee
	Elzenlaan, Lindelaan	42	1939	Nee
	Soendastraat	37	1949	Nee
	Bloemenbuurt	96	1949/1950	Nee
	West-Knollendam	4	1950	Nee
	Kerkstraat Kantoor-woning werkplaats	27	1953	Nee
	Kerkstraat	1	1953	Nee
	Kerkstraat	6 winkels en boven-woningen	1954	Nee
	Ruysdaelkade	18	1955	Nee
Woningstichting Krommenie	Klaas Katersraat, Dr. Boekenoogenstraat	28	1937/1938	Nee

BRONNEN
- Bergh, drs. C. van den, *Cultuurhistorische inventarisatie en waardering Sociale woningbouwwijken 1900-1945* (Zaanstad 2019).
- Borrie, dr. G.W.B., *Monne de Miranda, een biografie* (1993).
- Bouwvergunningen Gemeentearchief Zaanstad.
- Delpher.
- Kruidenier, Michel, *Z.D.W.J. Gulden (1875-1960) M. Geldmaker (1874-1930), specialisten in volkshuisvesting* (2003).
- Notulenboekjes woningbouwverenigingen Zaandijk en Volkshuisvesting Koog aan de Zaan.
- Pielkenrood, Ed, 'Een dorp in een stad', *Zaans Erfgoed* (maart 2005).
- Wagt, Wim de, *Het Vissershop en de dageraad van de Zaandamse volkswoningbouw* (2003).
- Website Wendingen, platform voor de Amsterdamse School.
- ZaanWiki, lemma Ger Husslage.

Een kijkje achter de schermen van het Zaans Museum
Start onderzoek naar sporen van koloniaal en slavernijverleden in eigen collectie.

TEKST HENK HEIJNEN | BEELD PASCAL FIELMICH
TENZIJ ANDERS VERMELD

Slavernij ís een deel van de Zaanse geschiedenis

Victor Enthoven en Piet Kleij analyseren in 'Zaanstreek en slavernij. Mythe en werkelijkheid' (ZE86) of bepaalde onderwerpen in de Zaanse geschiedenis wel of niet in het licht van het slavernijverleden bezien en onderzocht zouden moeten worden. Dit artikel is een reactie op hun conclusie dat Zaanse betrokkenheid bij plantages, in welke vorm dan ook, beperkt is geweest.

In een aantal beschrijvingen van de onderwerpen die de schrijvers langsgaan, duikt halverwege het woord 'maar' op. Daarna volgen conclusies: of dat het wel meeviel op dit onderwerp of dat er nog onderzoek gepleegd moet worden. Het artikel van Enthoven en Kleij voert langs de scheepvaart, de goederenhandel, de hout-, verf-, en cacaoverwerking en Zaanse ondernemers die in plantages investeerden. De schrijvers concluderen over dat laatste: 'Hoeveel Zaankanters en in welke mate ze bij negotiaties (hypotheken met plantages als onderpand) en plantages betrokken zijn geweest is onbekend, maar het zullen er niet veel zijn geweest.'
Er staat dat we het niet weten, maar dat het er niet veel geweest zullen zijn. De logica vertelt ons dat dit niet kan: als je het niet weet, weet je ook niet hoeveel het er waren; als het er niet veel waren - dat kan best, hoor - dan weet je het kennelijk wél. De combinatie van de conclusies herbergt dus een tegenstrijdigheid.
Dat is jammer, want daardoor lijkt het alsof de schrijvers de rol van de Zaanstreek in het slavernijverleden op voorhand willen bagatelliseren.

Kralen

Bij de Zaanse kralentuinen en de herkomst van de gebruikte kralen zetten de schrijvers terecht hun vraagtekens. Dat de blauwe kralen van deze tuinen en de Blue Beads van Sint Eustatius door slavernij met elkaar zouden zijn verbonden bestempelen ze als de hardnekkigste mythe over de Zaanstreek en slavernij.

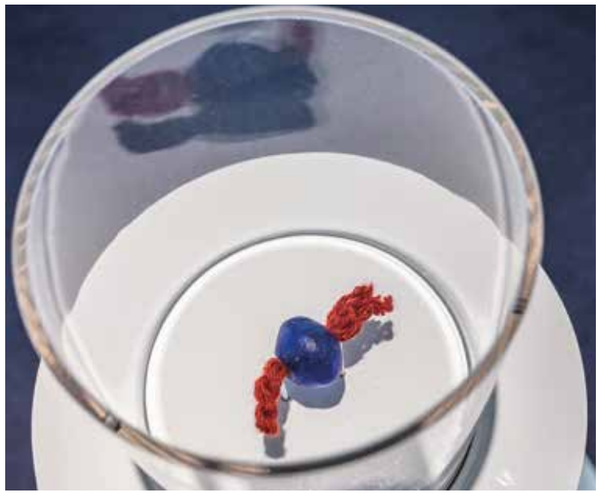

De kraal die Prinses Amalia kreeg bij haar bezoek aan Sint Eustatius.

Een mythe die volgens de schrijvers in de wereld is geholpen door Imre Besanger en Henk Heijnen, die in *Zaans Erfgoed* 85 een artikel publiceerden onder te titel 'Een kraal met krassen'. Het artikel (en de presentatie van de kraal in het Zaans Museum) bedoelde echter niet een mythe in stand te houden, maar wilde juist duidelijk maken dat de kralen van Sint Eustatius geladen zijn met verschillende betekenissen.

Verschillende betekenissen

De verschillende betekenissen van de kraal roepen vragen op over het heden. Hoe gingen en gaan we om met symbolen uit de geschiedenis van de slavernij? Promovendus koloniale geschiedenis Geke Burger concludeert in haar masterscriptie *De Blue Beads van Sint Eustatius.* Een historisch onderzoek op het snijvlak van archeologie en geschiedenis (Universiteit Leiden, 2019) dat vrijwel alle verhalen over de blue beads op aannames berusten. Die aannames zijn een samenraapsel van uit hun verband gerukte historische feiten, onterechte verbanden en overgenomen misvattingen. De verhalen zijn volgens haar niet als mythes, maar als sagen te bestempelen.
Artikel en presentatie in het Zaans Museum vragen aandacht voor die verschillende betekenissen. Besanger en Heijnen stellen bovendien de vraag of de kralen in een Zaanse tuin kunnen wijzen op een verband met het koloniaal verleden. Het antwoord op die vraag kan pas worden gegeven na gedegen onderzoek.
Geke Burger gaat in haar historisch onderzoek naar de Blue Beads in op de ontstane betekenissen van de blauwe kralen. In tegenstelling tot wat Piet Kleij en Victor Enthoven schrijven, vond zij wel degelijk een relatie tussen de blauwe kralen op Sint Eustatius en de slavernij. Niet voor niets schrijft ze op pagina 4: 'Het is bekend dat de Nederlanders

Presentatie van *Een kraal met krassen* in het Zaans Museum.

kralen gebruikten bij het inkopen van slaven op de West-Afrikaanse kust, maar van kralen die als salaris dienden voor de slaven in de koloniën, is tot dusver nog nooit gesproken.' En op pagina 6: 'De introductie van de kralen op Sint Eustatius is onherroepelijk verbonden met de Nederlandse kolonisatie van het eiland.'
Kralen werden door de West-Indische Compagnie (WIC) in West-Afrika gebruikt voor de inkoop van slaven. Een klein deel van de kralen deed dienst als makelaarsgeld voor bemiddelaars of tussenhandelaren. Kralen die overbleven, nam men weer mee voor een volgende keer. Burger constateert dat de kralen op Sint Eustatius losstaan van de slavenhandel. De kralen die hier aanspoelden en spoelen, komen waarschijnlijk uit het ruim van een voor de kust gezonken schip en zijn dus niet als ruilmiddel of salaris op het eiland terechtgekomen. Ze kregen nieuwe betekenissen en kregen als ketting zelfs een plek in het wapen van het eiland. Maar daarmee is niet gezegd dat Sint Eustatius niet door de kralen met slavernij is verbonden. Het enige dat gezegd kan worden, is dat de kralen die aanspoelen niet het doel hebben gediend waar ze voor waren (namelijk als ruilmiddel in de slavenhandel in Afrika), omdat het schip waarop ze zich bevonden naar de haaien ging voor de kust van Sint Eustatius.

Bewustwording

Als het om het slavernijverleden gaat, is de kern van de zaak niet of slavernij veel of weinig voorkwam. Het gaat om het feit dat het bestond. En om de bewustwording dat er met gebruik van slavernij ondernemerschap is gestimuleerd en economische welvaart werd gerealiseerd. De ongelijkheid tussen slaafgemaakte en meester in voorgaande eeuwen is voor veel mensen vandaag de dag nog steeds een pijnlijke realiteit. Zij dragen de emotionele last daarvan met zich mee.

Stadsdichter Reinier Fosch opende de presentatie van *Een kraal met krassen*.

Het wapen van Sint Eustatius met kralenketting.
BRON: HOGE RAAD VAN ADEL

Slavernij is deel van de Nederlandse, en dus ook van de Zaanse geschiedenis. De erkenning van dat gegeven en het nadere onderzoek naar het slavernijverleden kan helpen in het gesprek over dat verleden en de doorwerkingen daarvan in het heden. Het Zaans Museum startte onlangs met een onderzoek naar het koloniale en slavernijverleden met betrekking tot zijn eigen collectie. ●

– Henk Heijnen is conservator Zaans Museum.

TEKST JAAP KLOMP

Westzaan mocht in mei 1940 zelf geld laten drukken

Gemeente zat door inval Duitsers zonder cash

De Duitse inval op 10 mei 1940 zorgde voor grote paniek in Nederland. Het Nederlandse betalingsverkeer, dat vooral via contant geld werd uitgevoerd, dreigde volkomen stil te komen liggen. Vrijwel iedereen hield de zilveren munten vast en transport van bankbiljetten en munten was door de chaos als gevolg van de Duitse inval niet langer mogelijk.

De verschillende noodgeldcoupures.
PARTICULIERE COLLECTIE

Koningin Wilhelmina vertrok naar Engeland en de Nederlandse regering volgde een dag later dezelfde weg. Opmerkelijk genoeg kregen de commissarissen van de Koningin verschillende volmachten om regeringsbeslissingen te nemen. Zo kregen zij de bevoegdheid om gemeenten die daarom vroegen, waardepapieren te laten uitgeven.

Onmogelijke taak

Ruim 130 gemeenten zagen zich voor een onmogelijke taak gesteld betalingen te verrichten. Het gemeentebestuur van Westzaan zag de kasaanvulling op 9 mei 1940 aan zich voorbijgaan en verkeerde in absolute geldnood.
Na overleg met de commissaris van de Koningin, jhr. mr. dr. A. Röell, verkreeg de gemeente Westzaan op 14 mei 1940 toestemming om een fikse hoeveelheid noodgeld te laten drukken. Nog diezelfde dag kreeg een plaatselijke drukkerij de opdracht om de volgende biljetten te drukken:

- 20.000 biljetten van ƒ 1,00 basiskleur lichtgroen
- 10.000 biljetten van ƒ 2,50 basiskleur lichtoker
- 10.000 biljetten van ƒ 5,00 basiskleur lichtblauw
- 5.000 biljetten van ƒ 10,00 basiskleur lichtolijfgroen
- 500 biljetten van ƒ 25,00 basiskleur lichtsteenrood
- 500 biljetten van ƒ 50,00 basiskleur lichtpaars
- 500 biljetten van ƒ 100,00 basiskleur lichtgrijsbruin

Het ging hier om een totaalbedrag van ƒ 232.500,00.

Hoewel er in 2005 – toen ik een studie deed naar het noodgeld – niemand meer wist van het gelddrukken in Westzaan, heeft waarschijnlijk de Westzaanse drukkerij Van Dijk & Allan het werk uitgevoerd. Er moet nauw contact met het gemeentebestuur zijn geweest, ook al omdat alles binnen enkele uren geregeld moest worden en de grafische bedrijven van Kleiman en de Boer & Vink in Zaandijk snel bereikbaar waren om de gewenste clichés te maken.
Het noodgeld van Westzaan zag er zeer professioneel uit. De drie laagste waarden hadden de afmetingen 104 x 78 mm en de vier hoge waarden kregen de afmetingen 134 x 98 mm. De biljetten werden op dik wit papier gedrukt.
Als basis werd op de ene kant een afbeelding van ‘t Regthuys en de kerk van Westzaan gedrukt van een gravure van Dz. Veelwaard naar een tekening van J. Bulthuis. Deze gravure was oorspronkelijk afgedrukt in het boek *Beschrijving van de Zaanlandsche dorpen* door Adriaan Loosjes, uitgegeven te Haarlem door P. Bohn en A. Loosjes in 1796. Omdat er twee afmetingen zijn gebruikt, moeten er twee verschillende clichés zijn gemaakt.
Over de tekening werd met zwarte inkt in hoogdruk de tekst ‘Gemeente Westzaan Noodgeld’ aangebracht.
Verder werden de biljetten voorzien van een nummer en de handtekeningen van burgemeester H.F. Jantzen en secretaris R. Schoenmaker. De biljetten moesten dus drie keer door de drukpers.

Quillochewerk

Om het vervalsen moeilijk te maken is de achterzijde voorzien van guillochewerk. Dit is het resultaat van geometrische figuren bestaande uit vele fijne lijnen die zigzaggen, slingeren of door elkaar gevlochten zijn in een maaswerk van bogen en golven. In het patroon verder een vakje met de tekst: ‘Noodgeld uitgegeven met telegrafische machtiging van den Commissaris der Koningin in Noord-Holland d.d. 14 Mei 1940, telegram no. 1506’. Tevens was twee keer de waarde van het noodgeld in grote cijfers gedrukt.Hoewel op de biljetten de uitgiftedatum van 14 mei staat vermeld zijn de eerste duizend biljetten van één gulden op 16 mei in omloop gebracht met de nummers serie A 1 tot 1000.

Op 17 mei werden de volgende biljetten afgeleverd:
- 1000 biljetten van ƒ2,50 genummerd 1 t/m 1000 serie A
- 1000 biljetten van ƒ 5,00 genummerd 1 t/m 1000 serie A
- 200 biljetten van ƒ 10,00 genummerd 4801 t/m 5000 serie A
- 500 biljetten van ƒ 25,00 genummerd 1 t/m 500 serie A
- 500 biljetten van ƒ 50,00 genummerd 1 t/m 500 serie A
- 500 biljetten van ƒ 100,00 genummerd 1 t/m 500 serie A

Op 16 en 17 mei was door de gemeente Westzaan voor een bedrag van ƒ 3000,- aan noodgeld uitgegeven in de vorm van biljetten van ƒ 1,00, ƒ 2,50 en ƒ 5,00. Van dit bedrag werd weer ƒ 2936,50 ingewisseld. Er zijn dus maar heel weinig bankbiljetten in handen van particulieren gebleven.
Op 17 mei 1940 werd ook de vergunning ingetrokken om noodgeld uit te geven. Dat weerhield de drukker er niet van om ook nog op 23 mei 1940 de rest van de bestelling af te leveren.
Volgens een afleveringsbewijs van 29 mei 1940 zijn er op 23 mei 1940 nog 4800 biljetten van ƒ 10,00 met nummers 1 t/m 4800 serie A afgeleverd.

Op 29 mei ontving de gemeente Westzaan nog eens:
- 9000 biljetten van ƒ 1,00 genummerd 10001 t/m 10.000 serie A
- 9000 biljetten van ƒ 2,50 genummerd 1001 t/m 10.000 serie A
- 9000 biljetten van ƒ 5,00 genummerd 1001 t/m 10.000 serie A
- 10.000 biljetten van ƒ 1,00 genummerd 1 t/m 10.000 serie B

Na 29 mei volgde er een flinke briefwisseling over het intrekken en terughalen van het noodgeld. Bovendien moest al het noodgeld ongeldig worden gemaakt en teruggestuurd worden naar De Nederlandsche Bank.
De Nederlandsche Bank had op 30 mei 1940 van elk biljet twee exemplaren opgestuurd gekregen voor haar archief. Ten behoeve van de oudhedenverzameling werden van elke waarde enige exemplaren achtergehouden. Het was niet toegestaan aan belangstellende particulieren al dan niet ongeldig gemaakte exemplaren beschikbaar te stellen.

Waardeloos

Op het ministerie van Binnenlandse Zaken vond men dat verzamelaars het reeds in omloop gebrachte geld dan maar niet ter inwisseling moesten aanbieden. In *De Zaanlander* van 24 juni 1940 staat de mededeling dat zaterdag 6 juli 1940 de laatste dag is, waarop het geld bij de ‘Gemeente-ontvanger’ ter inwisseling kan worden aangeboden. Daarna is het noodgeld waardeloos.
Op 10 juli 1940 wordt het noodgeld in drie kisten opgestuurd naar de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken in Den Haag. Ten slotte wordt er ook nog per aangetekende post een restant noodgeld opgestuurd op 28 oktober 1940.
Wat de uitgifte van het noodgeld van Westzaan uniek maakt, is het grote bedrag dat bij de drukker is besteld.
In het algemeen ging het vooral om kleine coupures van 25 cent, 50 cent en 1 gulden.
Voor verzamelaars is het heel moeilijk om nog aan exemplaren te komen. Ze worden volgens Het Koninklijk Penningkabinet slechts een keer per tien jaar aangeboden.
In 2023 is van alle waarden één exemplaar op een internationale veiling terechtgekomen. Waarschijnlijk zijn die afkomstig uit de nalatenschap van een belangrijk man van De Nederlandsche Bank. ●

– Jaap Klomp is amateurhistoricus en publicist.

BRONNEN
- Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet.
- Sante, J.W., ‘Iets over Zaans noodgeld’, *Verslag Vereniging tot Instandhouding en Uitbreiding der Zaanlandsche Oudheidkundige Verzameling Jacob Honig Jansz. Jr.* (1963).
- Toele, Alphons, Jacobi, Hans, *Het Noodgeld van Nederland in de Tweede Wereldoorlog* (Leiden 1996).

TEKST BAS HUSSLAGE

450 jaar Zaans Ontzet

Festiviteiten in herdenkingsjaar

Op eerste en tweede pinksterdag 1574 werd de Spaanse bezetter in de Zaanstreek door de ‘Staatsen’ verslagen na een hevige strijd. Op de derde pinksterdag werd de overwinning gevierd.

Pinksterdrie herinnert ons aan een barre tijd tijdens de Tachtigjarige Oorlog. De Spaanse vorst Filips II heerste over de Nederlanden Hij moest als katholiek niets hebben van het opkomende protestantisme en voerde een bloedige kettervervolging.
Toen in 1566 protestanten in honderden katholieke kerken – waaronder die in Westzaan, Wormer en Jisp – heiligenbeelden vernielden - werd de hertog van Alva met soldaten naar de Nederlanden gestuurd om de opstand te onderdrukken. Prins Willem van Oranje en de edelen kwamen in verzet – de Staatsen - en daarbij sloten zich steeds meer burgers aan.

Platgebrand

Ook in de Zaanstreek kwamen Spaanse troepen om de orde te herstellen. Dorpen die niet Spaansgezind waren, werden geheel of gedeeltelijk platgebrand. Dat overkwam Westzaan in de barre winter van 1573-1574.
Tijdens de pinksterdagen van 1574 vonden in de Zaanstreek een veldslag en waterslag plaats. Een Spaans leger van 3.000 man trok op eerste pinksterdag vanuit Assendelft richting de oostkant van de Zaan met het doel om Waterland en de Zuiderzeesteden te veroveren. Ze wilden aan het Noordeinde bij de Wormerveerder Schans het water oversteken met boten en vlotten. De Oostknollendammer boer Egge Haentjes zag de troepen naderen en sloeg alarm, waardoor tweehonderd man Staatse troepen de Spanjaarden konden aanvallen met hulp van varende vrijbuiters van de Kalverschans.
Naar later bleek, was dit een beslissende slag, want in de jaren erna lukt het de Spanjaarden niet om weer vaste voet op Zaanse grond te krijgen. Tijdens de slag kwamen 1.100 Spaanse manschappen om het leven en de rest vluchtte.
Ook Purmerend sloeg in die dagen een Spaanse aanval af.
Op derde pinksterdag werd zowel aan de Zaan als in Purmerend de overwinning gevierd. Het werd een traditie die zo’n vierhonderd jaar duurde en betekende voor veel inwoners een vrije dag. Lang is er in Krommenie op Pinksterdrie een kermis geweest. Ruim zestig jaar heeft de wielerronde van Krommenie bestaan, op derde pinksterdag. Een traditie was het ook om een ‘bokkie te kopen’ op de veemarkt in Purmerend. Meestal stond dat voor een borreltje of biertje drinken. Veel Zaankanters deden daaraan mee. Bij het Heerenhuis op ’t Kalf was een tijdje ‘de kermis van Jan Hol’. En op de Westzijde kon je met paard-en-wagen van het Mallegat naar de Dam en terug. In Jisp is nog steeds een pinksterkermis.

Manschappen van Vereniging Saluut Batterij Amsterdam R.A. (Rijdende Artillerie) brengen het minikanon in gereedheid. Zaanse Schans, 2019.
PINKSTERZAAN.NL

Daar komen de Geuzen. Pinksterdrie, 25 mei 2015.
MARJOLEIN LENSINK

Optreden Vive les Gueux!, Zaanse Schans, 2019.
DIRK BRAND

Festiviteiten

De Stichting PinksterZaan organiseert sinds 2013 evenementen op en rond de Zaanse Schans om de traditie van pinksterfeesten nieuwe impulsen te geven. Dit jaar gaat ze 450 jaar Zaans Ontzet met een reeks speciale festiviteiten opluisteren. Op maandag 20 en dinsdag 21 mei zullen langs de route van de dertien bekende schanslocaties uit de Spaanse tijd allerlei activiteiten plaatsvinden, waar iedereen aan mee kan doen, en er zijn overal muziekoptredens. Op de Zaanse Schans tref je verhalenvertellers, muzikanten, soldaten en ambachtslieden.
Van 18 tot en met 20 mei speelt de Fluxus Music Academy in de Bullekerk de musical *Het Zaans Ontzet*. Het verhaal gaat over de jonge Lucas uit de 21e eeuw die, na een val op zijn hoofd, ontwaakt in 1574. ●

– Bas Husslage is initiator van Stichting PinksterZaan.

Kermis in Krommenie, ca. 1905. De kermis begon op pinksterzondag en duurde een week. GAZ 25_094_05873

Veemarkt, vermoedelijk in Purmerend met Pinksterdrie. Veel Zaankanters gingen daar op derde pinksterdag ‘een bokkie kopen’.
GAZ 89_00550, WIM KRIJT

BOEKEN, ETC… COÖRDINATIE LEONORE OLDE-VERBURG | BEELD GEMEENTEARCHIEF ZAANSTAD

Wietske van Soest, *Stuurman. Een Zaanse familie en haar cacaobedrijf 1908-1988,* 184 blz. € 34,99 ISBN 9789492335456

Familie Stuurman

Hoewel dit boek over de ondernemende doopsgezinde familie Stuurman gaat is het niet alleen voor hen lezenswaard, maar zeker ook voor de talrijke Zaankanters waarvan ouders, grootouders en verdere familieleden in dienst waren van de Stuurmannen of samenwerkingen met hen aangingen. Tevens toont de beschreven periode de impact van wereldomvattende gebeurtenissen op de cacaoindustrie, zoals de Eerste en Tweede Wereldoorlog, de beurskrach van 1929 en de uitvindingen die zeker ook de verwerkingsprocessen in de cacaosector, de communicatie en het vervoer en de handel ten goede kwamen.
De familie Stuurman vormt de rode draad door de lokale, nationale en internationale geschiedenis. De vele branden in de fabriek en opslagplaatsen en andere tegenslagen weerhielden de familie er niet van om telkens opnieuw te beginnen. Op allerlei manieren lieten de Stuurmannen blijken dat ze oog hadden voor het wel en wee van hun personeel, getuige de goede werkomstandigheden –mensen bleven vrijwel hun hele leven in dienst van Stuurman –, het loon en de personeelsuitstapjes.
Voor en in de Tweede Wereldoorlog werden er speciaal voor de voedselvoorziening van het personeel boerderijen opgekocht in de omgeving van de Zaanstreek die vervolgens werden verpacht. Deze leverden producten op die op geregelde tijden aan de werknemers werden uitgedeeld.
Uiteindelijk luidde het tragisch ongeval in 1971 van een van zijn nazaten, – kleinzoon Jan Stuurman, op 38-jarige leeftijd door een zeilongeluk op de Noordzee – het einde van het familiebedrijf in. Het werd zonder zijn leiding steeds moeilijker om de concurrentie voor te blijven en verkoop van het bedrijf werd als enige optie gezien.
Het boek met maar liefst zes bijlagen, een groot notenapparaat, uitvoerige bronnenvermelding en fotoverantwoording, is met zorg vormgegeven door de auteur.
Het is geïllustreerd met oude foto's en afbeeldingen, met oog voor detail en doordachte kleurencombinaties, wat laat zien dat ze daarin een professionele achtergrond heeft. (BN)

Scheepsbouw

Ton van der Horst en Sander Wegereef hebben voor hun boek Scheepsbouw en scheepvaart in de Zaanstreek de Zaanse notariële archieven onderzocht op het thema: bouw en verkoop van schepen in de Zaanstreek. Dat heeft een schat aan gegevens opgeleverd.
De bloei van de scheepsbouw begint rond 1590 als de Spanjaarden uit de streek zijn weggetrokken. Amsterdamse gilden probeerden nog enige tijd tegen te werken. Zij wilden bijvoorbeeld geen hout dat door molens was gezaagd; het moest handwerk blijven. Maar tegen de concurrentie van de veel goedkoper werkende Zaankanters konden ze niet op.
De molens zaagden hout, de werven bouwden schepen. Eerst vooral op de Achterzaan, waardoor er een overtoom over de Dam noodzakelijk was, maar later, toen de schepen daar te groot voor werden, verplaatste de bouw zich naar de Voorzaan. In 1651 werd de Nieuwe Haven gebouwd en ook aan de oostzijde kwamen scheepswerven.
Voor de scheepsbouw was veel hout nodig. Vanaf het begin van de zeventiende eeuw moest het meeste geïmporteerd worden uit het buitenland, uit Scandinavië, de Oostzeelanden, maar vooral uit Duitsland. Het hout uit de Duitse bossen werd in grote houtvlotten gebonden en over de rivieren stroomafwaarts getransporteerd.
In de zeventiende eeuw werden in de Zaanstreek vooral fluitschepen gebouwd. Dat zijn de schepen die we kennen van oude afbeeldingen: een rond, peervormig achterschip, een brede romp en een smal dek. Deze constructie werd volgens de schrijvers gekozen omdat de tol die in de Sont werd geheven, uitging van de breedte van het dek. Door al die ronde vormen werd de romp wel kwetsbaar waardoor er extra versteviging nodig was.
Ook interessant is de techniek van bouwen. In Noord-Nederland bouwde men eerst de huid, in het zuiden werden meestal eerst de spanten geplaatst.
Het boek biedt heel veel informatie: over de werven, de soorten schepen, de molens, de toeleveranciers van onder meer zeilen en scheepsbeschuit, de walvisvaart, de Sontvaart, archeologie, de compagnieën, de gevaren van het zeemanschap en nog veel meer. De lezer kan, als hij dat wil, veel van de notariële gegevens overslaan en bladerend door het rijk geïllustreerde boek kennisnemen van een groot aantal wetenswaardigheden over de Zaanse historie van de scheepsbouw en scheepvaart. (HO)

A.J. van der Horst en S. Wegereef, *Scheepsbouw en scheepvaart in de Zaanstreek. 'Daer gatet wonder aen met hacken ende kerven',* 258 blz. € 45,00, ISBN 9789067077354

Ron Witbaard en vele anderen, *Zaandijk aan Tafel!* € 19,50 100 blz. Geen ISBN

Aan tafel in Zaandijk

In 2023 organiseerde de stichting Zaandijk Leeft een huiskamertheaterfestival rond het thema Aan Tafel. Zaandijk kon volgens de organisatoren na corona wel weer wat positieve reuring gebruiken. De vele activiteiten waren erop gericht elkaar en het dorp beter te leren kennen. Zo'n honderd Zaandijkers werden geïnterviewd over hun eet- en tafelgewoonten, vroeger en nu.
Er waren rondwandelingen met begeleiding, van buurt naar buurt en van huiskamer naar huiskamer. Daar was toneel en muziek te zien en te beluisteren. In het oude, leegstaande fabriekspand van Pielkenrood werd de rijke historie van het bedrijf belicht en kwam het festival tot een theatraal en muzikaal hoogtepunt waarbij eten centraal stond.
In het rijk geïllustreerde boek Zaandijk aan Tafel!, dat ter gelegenheid van dit festival verscheen, wordt in korte hoofdstukken de ontstaansgeschiedenis en de toekomstige ontwikkeling van de Zaandijkse buurten beschreven. Ook de geschiedenis van Pielkenrood komt aan bod met foto's van de verlaten fabriek, die gesloopt gaat worden. Maar centraal staan de verhalen met foto's van de bewoners die geïnterviewd werden en hun eetverhalen vertelden en herinneringen ophaalden aan hoe het vroeger bij hen aan tafel was. Met recepten van vroeger en ook met recepten van nu. Een mooi tijdsbeeld met een vleugje nostalgie. (LOV)

Wormer in foto's

Het Historisch Genootschap Wormer heeft in een aantrekkelijk fotoboek het heden en het nog steeds zichtbare verleden van Wormer vastgelegd en laat zien hoe heden en verleden op vele manieren met elkaar verbonden zijn. Onderwerpen zoals bijvoorbeeld de dorpswinkel, de Zaanbrug, de fabriek, maar ook de gemeente en de politiek worden met veel foto's in beeld gebracht en een korte teksten toegelicht. Een interessant lees- en vooral kijkboek voor ieder die in Wormer en de geschiedenis van het dorp is geïnteresseerd. (LOV)

Frans Koelemeijer (eindred.), *Levend Verleden Wormer,* 150 blz. € 17,50 ISBN 9789082755473

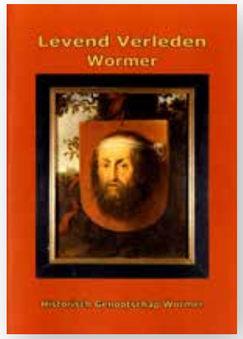

Jan Schoemaker B.V.

Toon Nugter, buurman en oud-werknemer van Jan Schoemaker (JS Cocoa), stelde een jubileumboek samen ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van Cacaofabriek Jan Schoemaker (JS Cocoa). Hij gebruikte daarvoor zijn eigen archief met historisch materiaal over de buurtschappen Haaldersbroek en 't Kalf en de archieven van Schoemaker bv en verschillende families Schoemaker. Het boek legt de geschiedenis van het bedrijf vast en zal mede door de zeer vele foto's en documenten die het bevat, bij (oud)werknemers veel herinneringen oproepen. (LOV)

A.A. Nugter, *Jan Schoemaker B.V. - JS Cocoa. 100 jaar cacaoverwerking aan de Poel,* 148 blz. € 37,50 ISBN 9789083004761

FILMS, PODCASTS

Gewaardeerde wijken

In 2021, '22 en '23 heeft Team Erfgoed van de gemeente Zaanstad enquêtes gehouden onder bewoners van de Rosmolenbuurt, Zaanstad-Noord en Oud-Koog. Gevraagd werd naar de waardering van hun wijk, naar wat ze van belang vinden aan de inrichting van de straat en naar welke architectuur hun voorkeur uitging. De vragen aan bewoners werden voorafgegaan door korte, boeiende filmpjes waarin Jouke van der Werf en Marene Kok door de verschillende buurten lopen en uitleg geven over de totstandkoming van de wijken en vertellen over allerlei historische bijzonderheden. De filmpjes zijn te zien op: erfgoed.zaanstad.nl/films-over-erfgoed-in-de-zaanse-wijken en ook de resultaten van het onderzoek zijn op deze pagina te vinden.

Podcast Zaanpraat

Openhartige gesprekken over de stad, haar geschiedenis en toekomst met de burgemeester en wethouders van gemeente Zaanstad. Te beluisteren met behulp van de QR-code via Spotify of via buzzsprout.com/2152291 ●

ERFGOEDNIEUWS

TEKST LEAN VAN 'T HOOFT E.A.

Maquette van de Zaanbrug gebouwd door de firma Klinkenberg in 1926. GAZ 21_49620, GRÉ DAPPER (BEWERKTE FOTO)

Feestelijke opening Zaanbrug

De Werkgroep Opening Zaanbrug is verantwoordelijk voor het feestelijk openingsprogramma van de Zaanbrug op zaterdag 13 april. De Stoomhal in Wormer en de Vermaning in Wormerveer zijn deze dag open van 10.00 tot 16.00 uur met als letterlijk en figuurlijk middelpunt de nieuwe Zaanbrug. In de Stoomhal presenteert het Historisch Genootschap Wormer onder meer een expositie over de Zaanbrug vanaf het begin tot nu en er wordt een film vertoond over de bouw van de nieuwe brug.
De Historische Vereniging Wormerveer houdt een gedichtenwedstrijd. Een deskundige jury zal het mooiste gedicht uitkiezen; dat wordt geprint en uitgedeeld aan bezoekers. In de Vermaning wordt een film over de historie van de Zaanbrug vertoond en er is een maquette van de brug uit 1926 te zien.

Geridderd

Piet Middelhoven en Roel Woudt zijn op 2 februari benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau.

Benoemd tot Lid in de Orde van Oranje-Nassau: Roel Woudt (links) en Piet Middelhoven. WINNIE DE WIT

Ze ontvingen hun onderscheiding uit handen van burgemeesters Jan Hamming (Zaanstad) en Judith Michel (Wormerland) tijdens een speciaal voor hen georganiseerd afscheidssymposium in het Zaans Museum. Middelhoven ijverde al sinds 1981 voor de komst van een nieuw Zaans Museum. Sinds de opening ervan in 1998 was hij bestuurslid en is nu toezichthouder van de stichting Zaans Museum. Ook zette Middelhoven zich in voor de Zaanse Schans en de Doopsgezinde Gemeente Zaanstreek. Roel Woudt was van 2007 tot 2023 betrokken bij het Zaans Museum, onder meer als penningmeester. Door zijn toedoen kon een schilderij van Claude Monet aan de collectie worden toegevoegd. Woudt was begin 2000 een van de initiatiefnemers voor de bouw van de replica van de Beschuitstoren in Wormer. Na het overlijden van zijn broer Cees, de oprichter van Stichting Uitgeverij Noord Holland, trad hij in diens voetsporen. Verder is Woudt bestuurslid van stichting Uitgeverij Zaans Erfgoed.

Monet in Street Art Wandeling

Marene Kok, stad- en Zaanstreekgids, overhandigde in december de eerste exemplaren van de door haar gemaakte *Monet in Street Art Wandeling* aan Stephanie Onclin, wethouder Toerisme Zaanstad, en Anneke Wijdogen, directeur Marketing Zaanstreek.

Overhandiging van de *Monet in Street Art Wandelgids* door Marene Kok (midden) aan Anneke Wijdogen (links) en Stephanie Onclin. SIMONE RONCHETTI

Het gidsje is voor € 4,50 te koop in het MonetAtelier (tijdens openingstijden) en bij VVV Zaanstore in Zaandam. Het is een informatieve wandeling van acht kilometer langs de tot nu toe tien gerealiseerde murals van kunstenaars BC_ESOBE (Piotr Baczynski), Just Drone it (Maciej Gadek) en Anger (Angel Alvarez) en in opdracht van de Stichting Monet: muurschilderingen geïnspireerd door de schilderijen die de Franse schilder Claude Monet maakte in de periode dat hij in Zaandam verbleef. Meer info: monetinzaandam.nl/monet-in-street-art/26665-2/
U kunt ook een wandeling met minimaal vier personen boeken bij Marene. Kijk daarvoor op gidsaandezaan.nl.

Zaandamse Gemeenschap

Vrijdag 26 januari opende wethouder Harrie van der Laan de tentoonstelling over de Zaandamse Gemeenschap in de Bullekerk in Zaandam. Maar let op: de tentoonstelling is tot en met vrijdag 17 mei 2024 te zien in de publiekshal van het stadhuis.
2023 was het jaar waarin de Stichting Zaandamse Gemeenschap (ZG) 75 jaar bestond. Na de bevrijding in 1945 ontstond in veel gemeenten de behoefte om de in de bezettingsjaren gegroeide nieuwe gemeenschapszin om te zetten in een vaste samenwerking van de sociale en culturele verenigingen en organisaties. In Zaandam werd dat de Stichting Zaandamse Gemeenschap. Op het hoogtepunt waren er bijna 250 organisaties bij aangesloten. Vanaf het begin waren er een culturele en een sociale afdeling.
Helaas was het jubileumjaar 2023 ook het jaar waarin de ZG ophield te bestaan en is overgegaan in de Stichting De Sluis Zaanstad.
ZG organiseerde in de afgelopen 75 jaar veel activiteiten, zoals de sinterklaas-intochten op de Burcht in Zaandam, de Toe Doe-kindervakantie-activiteiten, de ontspanningsavonden Chronische Patiënten en de 4 mei-herdenkingen. Ze deed ook het voorstel tot oprichting van theater De Speeldoos. Taalcafé De Sluis en de vrijwillige sluiswachters van de Hondsbossche Sluis waren eveneens onderdeel van de ZG.
Zij gaan zelfstandig door. De 4 mei-herdenkingen worden voortgezet onder de vlag van het 4 en 5 mei Comité Zaanstad. Meer informatie over de ZG staat op de site van het gemeentearchief.

Impressie van de bijeenkomst in de Bullekerk. GEMEENTE ZAANSTAD

Filmmarathon

Vrijdag 26 januari hield het Gemeentearchief Zaanstad weer een succesvolle filmmarathon in de studiezaal. De hele dag konden belangstellenden binnenlopen om te kijken naar oude films over de Zaanstreek uit het archief. De afgelopen jaren zijn er veel gerestaureerd en inmiddels ook veel (nieuwe) oude films ingebracht. Gemeentearchivaris en filmfan Frans Hoving gaf regelmatig uitleg. Zijn motto: 'Wat brengt de geschiedenis beter tot leven dan bewegend beeld?'

Erfgoedmarkt zoekt helpers

Vereniging Zaans Erfgoed is al enkele jaren de trekker en eindverantwoordelijke van de tweejaarlijkse Erfgoedmarkt. Dit jaar wordt deze gehouden op zaterdag 19 oktober, weer in de mooie Oostzijderkerk in Zaandam. Een projectgroep doet hiervoor het voorbereidend werk. Omdat de vereniging door ziekte en vertrek van een aantal steunpilaren op dit moment handen tekortkomt, is zij naarstig op zoek naar mensen, projectmedewerkers die willen helpen bij de voorbereidingen van deze tot nu toe zeer geslaagde Zaanse erfgoedontmoetingsdag, ook op de dag zelf. We komen tevoren enkele keren bij elkaar en verdelen de taken. Ook als je een interessante erfgoedactiviteit-op-locatie (Oostzijderkerk), workshop, rondleiding, presentatie of bijvoorbeeld muzikaal optreden kunt verzorgen of iemand kunt aandragen, horen we dat graag. Aanmeldingen en informatie via: secretariaat@zaanserfgoed.nl

Still uit de film *Personeelsuitje van de Melkvereniging* (1947). GEMEENTEARCHIEF ZAANSTAD

En toen was er licht...

Jan Hamming, burgemeester van Zaanstad, werd vrijdag 15 december 2023 in het Honig Breethuis in Zaandijk opgewacht door dienstbode Guurtje. Samen luisterden ze naar schrijver en voormalig stadsdichter Hans Kuyper, die bij kaarslicht een prachtig verhaal voordroeg over licht. Daarna zette Jan Hamming de knop om naar de toekomst en baadde het huis in sfeervol, duurzaam licht. Afgelopen jaar is het huis verduurzaamd. Er is opgeruimd, ledverlichting aangebracht en nieuw gebruik voor bestaande ruimtes gevonden. Dankzij de gemeente Zaanstad en een legaat kon dat worden gerealiseerd. ●

Jan Hamming, burgemeester van Zaanstad, en dienstbode Guurtje ontsteken de duurzame ledverlichting in het Honig Breethuis. WIM DE JONG

KRONIEK TEKST FRITS POIESZ E.A.

November 2023 tot en met januari 2024

De Zaanse Schans: cultuurtopper nummer acht in de Provincie Noord-Holland. WIETSKE VAN SOEST

Schans cultuurtopper

Sinds het begin van de coronaperiode is er in de provincie steeds meer oog voor de Zaanse Schans. De attractie heeft een sterkere reputatie gekregen. Dat blijkt uit onderzoek van Hendrik Beerda Brand Consultancy, waarvoor 180.000 mensen ondervraagd zijn. De Zaanse Schans staat op plek nummer acht van de ranglijst met sterkste cultuurmerken van de provincie, volgens Noord-Hollanders zelf.

4 NOVEMBER

Bijpraatbankje wordt gemist

De gemeenteraad van Wormerland heeft begin deze maand een op het oog simpel voorstel aangenomen: steek circa drieduizend euro in het maken van een houten bankje. Het gaat om een replica van een historisch zitje dat vroeger in de hal van het gemeentehuis heeft gestaan. Het meubel wordt gemist door raadsleden om even op bij te praten en is van grote historische waarde. Het origineel is in bezit van Historisch Genootschap Wormer. En daar zijn ze verbaasd over het plan. De vereniging heeft het bankje namelijk in bruikleen en het staat momenteel in de Beschuitstoren. 22 NOVEMBER

Sloop De Bres

De sloop van het karakteristieke gebouw Esdoornlaan 39a in Wormerveer is begonnen. De Bres werd in 1937 gebouwd in opdracht van Cornelis Hendrik Laan. De oud-directeur van Wessanen wilde een verenigingsgebouw voor zijn personeel. Dat kwam tot stand onder de noemer Wessanen Vereenigingsgebouw, vervolgens Wessanen Ontspannings-centrum, toen De Bres en de laatste naam was La Brèche. In 1982 kwam het pand in handen van de gemeente dat werd omgedoopt tot partycentrum met dansavonden, optredens en theatervoorstellingen. Zelfs André van Duin, Karin Bloemen en Youp van ‘t Hek hebben er gestaan. Een andere trouwe gast was de Zaanse Operette Vereniging. Door de jaren heen verkrotte het pand. De gemeente sommeerde de Vinkeveense eigenaren het op te knappen of te slopen. Zij kozen voor het laatste. De Bres maakt plaats voor nieuwbouw. 1 DECEMBER

Het ‘Vereenigingsgebouw Wessanen’ in 1937. GAZ 22_19207

Wastora, imperium aan de Zaan

Onder de titel *Wastora, imperium aan de Zaan* wijdde het Max-programma Noord-Zuid-Oost-West in december een serie van drie afleveringen aan de befaamde handelsonderneming in elektrische apparaten. Veel mensen – ook van ver buiten de Zaanstreek – kochten er hun eerste wasmachine, radiotoestel of elpees.
In het eerste deel komen aan bod de broers Cees en Klaas Molenaar, oprichters van het bedrijf. Deel twee gaat over de Alkmaarse eredivisie-voetbalclub AZ ’67, waarvan de Molenaars bestuurders waren.
Onder hun leiding sleepte de club de eerste landstitel binnen. Het laatste deel behandelt het einde van het winkelbedrijf.
Terugkijken kan op: maxvandaag.nl/programmas/tv/noord-zuid-oost-west/ › alle afleveringen, zoekterm wastora of nhnieuws.nl › Zaanstreek-Waterland, zoekterm wastora. 13, 20 EN 27 DECEMBER

De Franse zanger Charles Aznavour op bezoek bij Wastora, ca. 1985. GAZ 28_13452, HENK DIJKMAN NHD KRANTENCOLLECTIE

Reddingsplan Beatrixtoren

De Beatrixtoren aan de Peperstraat in Zaandam staat op de nominatie om gesloopt te worden, maar politieke partij Rosa doet dit jaar met een alternatief plan een ultieme poging om de flat te behouden. De partij komt in de gemeenteraad van Zaanstad met vier alternatieven voor de renovatie van de hele Peperstraat en die leveren per saldo meer woningen op dan de huidige plannen. Met dit argument probeert Rosa de redenering van tafel te vegen dat het Peperstraat-plan onbetaalbaar wordt als de Beatrixtoren blijft bestaan. De toren was in 1963 de eerste flat in de Zaanstreek waar je in kon wonen. Ook is het een typisch voorbeeld van de wederopbouw.

5 JANUARI

Iconisch duo aan de Zaan: Filmtheater De Fabriek en de Beatrixflat. WIETSKE VAN SOEST

Onthulling dorpsvlag

Dinsdagavond 9 januari werd het spits afgebeten van de viering ‘50 jaar Zaanstad’ tijdens het nieuwjaarsfeest van de gemeente in het Zaantheater. Als startsein van het jubeljaar werd de vlag onthuld van Koog aan de Zaan. Dankzij ontwerper Ruben Bakker heeft nu ook het laatste Zaandorp een eigen vlag. Burgemeester Jan Hamming assisteerde de creatieve Zaankanter, die bezig is aan zijn derde leerjaar op het Zaanlands Lyceum, met de onthulling. 9 JANUARI

Hergebruik gevelstenen

De Floris Groep in Wormerveer geeft met de introductie van haar nieuwe tak Rebrick oude gevelstenen een tweede leven. Waar stenen voorheen bij sloop van een pand tot puin werden vermalen worden ze voortaan hergebruikt voor nieuwbouw. Dit draagt bij aan de verduurzaming van de bouwsector en levert 95 procent CO_2-reductie op.
Voor het winnen van gebruikte stenen focust het bouwmaterialenbedrijf zich op de naoorlogse bouw.
Bob Floris, directeur van Rebrick, legt op hun website uit waarom: ‘Stenen ouder dan 1980 zijn goed bruikbaar als tweedehands stenen in nieuwbouwprojecten. Vanaf de jaren tachtig werd de mortel te sterk, waardoor die steensoorten niet hergebruikt kunnen worden. Persoonlijk vind ik het fantastisch dat ik nu stenen kan hergebruiken die mijn opa vijftig jaar geleden vanuit het familiebedrijf aan een project heeft geleverd.’ 15 JANUARI

Herwonnen gevelstenen van Rebrick. BOUWCENTER.NL

Verplaatsen pakhuis nu te duur

‘Verplaatsing en restauratie van pakhuis Wormerveer aan de Zaanoever in Wormer is te duur geworden.’ Dat zegt Michel Hulzebos, eigenaar van kledingbedrijf Vanilia, met De Adelaar in Wormerveer als hoofdkantoor.
Hij zou het monumentale pakhuis Wormerveer van eigenaar Olam overnemen, maar geeft aan de operatie zonder financiële steun niet meer te kunnen uitvoeren.
Hulzebos wijst de gemeente Wormerland daarbij aan als schuldige. Die zou niet snel genoeg met een vergunning over de brug zijn gekomen. ‘Ik heb negen jaar moeten wachten, de bouwkosten zijn intussen verdubbeld’, zegt hij. De gemeente bestrijdt zijn verwijt: ‘Een dergelijke, veelomvattende operatie vereist nu eenmaal de nodige papieren’, zegt burgemeester Judith Michel. ‘De heer Hulzebos heeft op zeker moment verzuimd die aan te leveren.’ In 2021 is volgens haar al een tijdelijke vergunning verleend.

19 JANUARI

Vierde van links, de nieuwe vlag van Koog aan de Zaan. DIRK KARTEN/RODI MEDIA

Raadhuis roept verval halt toe

Toen de schouw begon te scheuren en er spontaan stukjes steen uitvielen, wilde stichting Raadhuis Zaandijk het verval direct een halt toeroepen. Van het een kwam het ander. Het herstel van de schouw mondde uit in een restauratieplan voor de hele raadszaal. Geschatte kosten: 430.000 euro.
Om de schouw te herstellen moet er worden gedemonteerd, zeggen voorzitter Frank Mulder en bestuurslid Pieter Gravesteijn. Dit betekent dat ook een deel van de eeuwenoude beschilderde behangsels losgemaakt moet worden. ‘Toen hebben we de experts gevraagd die de behangsels in het Honig Breethuis zo mooi hebben gerestaureerd. De vernislaag van onze behangsels is vergeeld en zit vol nicotineaanslag van rokende ambtenaren. Als die worden schoongemaakt, schijnt binnen de zon.’
Verder is gekeken naar het ‘gore plafond’, de felicitatiekamer en de hal. Aan de hand van alle onderzoeken en adviezen wordt een restauratieplan opgesteld. Het zal nog even duren voor de restauratie van start kan gaan.
De stichting houdt het op eind 2024.

19 JANUARI

Ruijterveer ligt te koop

De veerboot van het Ruijterveer, dat tussen de Oostzijde en Westzijde in Zaandam voer, is te koop. Wie eigenaar van het stukje historie wil worden moet in elk geval tienduizend euro meebrengen.
Er hebben heel wat veerboten over de Zaan gevaren. Meer dan er nu bruggen zijn. Het Ruijterveer was een van de bekendste en voer in elk geval eind negentiende eeuw al. De veerdienst is met verschillende boten uitgevoerd en de laatste in die rij is nu te koop.
De boot heeft de afgelopen jaren in de Friese gemeente Smallingerland gevaren. Daar heette het veer 'Grietman'. Zaandam had tussen de Botenmakersstraat en de Klamperstraat twee boten in gebruik. In de zomer voer er een open boot en in de winter een met een overdekte ruimte en naar verluidt zelfs een warmtebron.
De boot die niet in gebruik was, lag dan afgemeerd bij het Havenkantoor. De pont hoorde een beetje bij het uiterlijk van het kantoor. 29 JANUARI ●

Kroniek is samengesteld uit artikelen uit *Dagblad Zaanstreek*, *De Zaanlander*, *De Orkaan*, *Nieuwsblad Zaanstad* en van bouwcenter.nl, maxvandaag.nl en nh.nieuws.nl.

De winteruitvoering van het Ruijterveerpontje, ca. 1960. Vooral Albert Heijn-personeel maakte er vaak gebruik van.
GAZ 41_06808

Wij steunen
het Zaans erfgoed

carree
ARCHITECTEN BNA

Notariskantoor
Ten Brinke

DE TOP
DRUK & PRINT GRAFIMEDIA
Breestraat 57 • 1541 EC Koog aan de Zaan
t 075 616 37 66 • f 075 670 23 00
e info@drukkerijdetop.nl
www.drukkerijdetop.nl • www.topkoartshop.nl

NIEUWS VAN TOEN

TEKST WIETSKE VAN SOEST

Paaskoe

De paastijd is de tijd van onder meer (chocolade) eieren, eierdopjes, paasbroden, paashazen, een nieuw kapsel of een nieuwe jurk. De middenstanders houden rekening met de koop(eet)lust. Slager Brand heeft traditiegetrouw een paaskoe op de veemarkt op de Gedempte Gracht in Zaandam gekocht. ●

Koog aan de Zaan, Breedweer, 1920. Onder toeziend oog van de verkoper, dorpsagent en buurtbewoners poseren slager Brand en zijn knechten met hun paaskoe.
GAZ 22_17078, P. NIEUWSTAD, COLLECTIE R. VAN HOUTEN

staphorsius
kunstgalerie en lijstenmakerij
J.J. Allanstraat 287b | 1551 RG Westzaan | www.staphorsius.nl

HELLINGMAN & ZN.
VOOR ELKE VORM VAN PERSONENVERVOER

Hooyschuur
architecten & adviseurs
www.hooyschuur.nl

edwin winkelaar
grafisch ontwerper bno
zaandijk • www.edwinwinkelaar.nl

Zaanbocht Apotheek
Zaanweg 112, 1521 DR Wormerveer

nunc
architecten
Ankersmidplein 2 1506 CK Zaandam
T 075-6162421 info@nunc.nl www.nunc.nl

TEKST TON DE LANGE | BEELD WIM DE JONG

‘Molenambachten doorgeven aan volgende generatie’

Bioloog Jippe Kreuning vindt nieuwe missie

Hoofdmolenaar Jippe Kreuning wil in molen De Bonte Hen op de Zaanse Schans met zijn ploeg van twintig een kenniscentrum vestigen. Denk aan het samenbrengen van oude molenambachten en die overdragen aan de volgende generatie.

Dit streven staat ook in de toekomstvisie (2021) van Vereniging De Zaansche Molen. Maar de tijd dringt. Het aantal ambachtslui om van te leren moet je straks bijna met een lantaarn zoeken. Een grote inspiratiebron vindt Jippe in Noorwegen: het Hardanger fartøyvernsenter, het scheepvaartmuseum in Norheimsund.

1 Je bent bioloog, toch koos je uiteindelijk voor je ‘oude liefde’: het molenaarschap.

‘Ik heb vier jaar gewerkt als archeobotanicus, dat kwam in de praktijk helaas te veel neer op bureauwerk. Heel wat anders dan waarop ik was afgestudeerd, ik deed daarvoor in Deventer onderzoek naar plantenresten uit beerputten. Middeleeuwse poep, zeg maar, wat het een ander kan vertellen over de landbouw van toen en wat mensen zoal aten en dronken.
Daarnaast bleef ik overigens actief in de molenwereld, met name op de Zaanse Schans, in De Bonte Hen, die na de restauratie in 2016 weer open was. Ik had hier dus al contacten en vanaf 2018 adviseerde ik bij vereniging De Hollandsche Molen.’

2 De Bonte Hen heeft twintig medewerkers, onder wie acht molenaars. Jij bent de jongste van de hele ploeg, en ook nog eens hoofdmolenaar.

‘Vóór mij was Fulco Rol zo’n zeven jaar de molenaar; op een gegeven moment wilde hij zich liever volledig kunnen storten op het archief van vereniging De Zaansche Molen, die volgend jaar honderd jaar bestaat. De Bonte Hen is daar onderdeel van en viert volgend jaar dat ze alweer vijftig jaar draait. Naast het molenaarschap wil ik onze werkplaats gaan inrichten voor zeilmakerij, een van de ambachten die we hopen te behouden en promoten.’

Kijkje in de zeilmakerij op de zolder van De Bonte Hen.

3 Touwslager en wever zijn andere traditionele molenberoepen waarvan je de vakkennis terug wil krijgen. Hoe ga je dat doen? Zijn er nog lieden die het kunnen en willen overdragen?

‘Ik ken een oude touwslager in Gorssel, maar ik weet niet of hij bereid is anderen dat ‘museale werk’ aan te leren. Doeken weven is bijna verdwenen, alles is plastic of zo. In Nederland is nog één zeilmaker die de kost deels verdient met natuurlijke materialen.
Ik heb contact met een weverij in Frankrijk, maar ook de grondstoffenkant is lastig. Laatst heb ik in Uitgeest, via een vrijwilliger van Het Jonge Schaap, iets bijzonders overgenomen: een tros Manilla-touw, zo’n 200 meter, uit natuurvezel van een bananensoort. In de jaren vijftig door zijn opa aangeschaft; het lag sindsdien op zolder. Die partij touwwerk ga ik bestuderen.
Het is een fulltimebaan om een molen op de been te houden en een hele zoektocht om die complete ambachtsketen weer in te richten. Gelukkig is er in Hardanger in Noorwegen een soort scheepvaartmuseum, inclusief werf, touwslagerij en tuigerij; dat is een belangrijke inspiratiebron. Ze leiden daar ook mensen op, beschikken over een werkende werkplaats. Onze oliemolen is sinds oktober vorig jaar weer in vol bedrijf, dus met twee persen, kantstenen en stamperij. We werken samen met verffabriek Rigo in IJmuiden. Wat maakt de ene olie bijvoorbeeld geschikter voor verf dan de andere?’

4 Is er eigenlijk wel genoeg waardering en aandacht voor ambachten?

‘Jazeker, het bestuderen en aanleren van pre-industriële technieken, zoals houtbouw, is namelijk ook leerzaam wat betreft de duurzaamheid. Een molen zit als een soort bouwpakket in elkaar; je moet handig zijn en je aanpassen aan de omstandigheden. Kleding naaien of breien deden mannen ook ooit, dat moesten ze wel. Die handigheden mogen we wel meer leren.’
Tijdens het Zaanse industriefestival IFIKZ (spreek uit: I fix) trok De Bonte Hen vorig jaar in het weekend van 21-22 oktober circa 500 belangstellenden voor het proces van olie slaan. ●

Jippe Kreuning stelt een stamper buiten werking met behulp van het ‘schorttouw’.

Spoedklus. Jippe repareert een molenzeil op de naaimachine uit 1950.

Jippe Kreuning

Jippe Kreuning (1993, Alkmaar) heeft het niet van een vreemde: vader Tom was de eerste molenaar in de familie en vertoeft met zijn vrouw Joan nog altijd in een van de strijkmolens bij Oudorp. Op zijn 18e behaalde hun zoon het molenaarsdiploma op De Hoop in Wervershoof; hij kreeg bovendien les op de Zaanse molens De Bonte Hen en Het Jonge Schaap. Verder studeerde Jippe biologie en archeologie, waarbij hij zich richtte op plantenresten uit beerputten en wat die bijvoorbeeld vertellen over middeleeuwse voedselpatronen. Hoewel officieel bioloog, is hij sinds begin vorig jaar molenaar op De Bonte Hen.

1.

2.

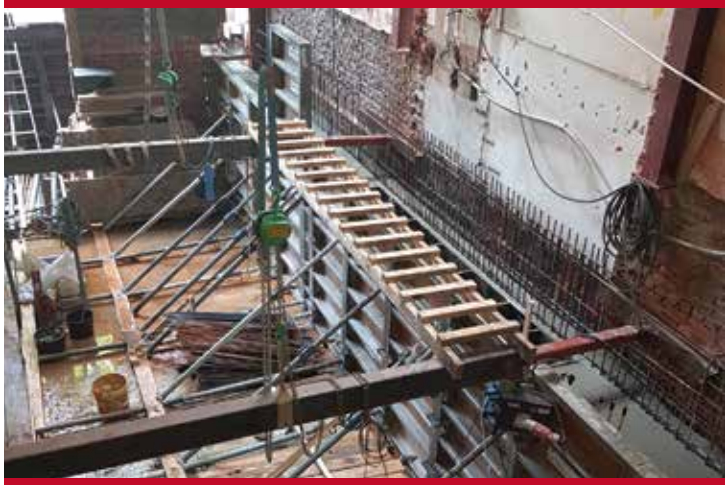

3.

100 jaar

SELIE bv
bouwbedrijf

Gespecialiseerd in:

1. **renovatie**
2. **restauratie**
3. **funderingstechnieken**
4. **verbouwing**
5. **onderhoud**
6. **nieuwbouw**

T 020 688 11 41
Haparandaweg 9
1013 BD Amsterdam
info@selie.nl
www.selie.nl

lid van

Bouwend Nederland
de vereniging van bouw- en infrabedrijven

4.

5.

6.